

ХАКАС РЕСПУБЛИКАНЫҢ ҰГРЕДИГ ПАЗА НАУКА МИНИСТЕРСТВОЗЫ
ХАКАС РЕСПУБЛИКАНЫҢ НАЦИОНАЛЬНАЙ
ПАЗА ТЕРРИТОРИАЛЬНАЙ ПОЛИТИКАНЫҢ МИНИСТЕРСТВОЗЫ
ХАКАС РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХАЗНА БЮДЖЕТ
НАУКА-ІСТЕЗИГ УЧРЕЖДЕНИЕЗИ «ХАКАСИЯНЫҢ ТІЛ, ЛИТЕРАТУРА
ПАЗА ТАРХЫН НАУКА-ІСТЕЗИГ ИНСТИТУДЫ»

Албынчы

АЛЫПТЫҒ НЫМАХ

АҒБАН
В.М. ТОРОСОВТЫҢ АДЫНАҢ ХАКАС КНИГА ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
2020

УДК 398(571.513)
ББК 82.3(2Рос.Хак)
А45

Издано в рамках реализации государственной программы Республики Хакасия «Региональная политика Республики Хакасия (2017–2021 годы)», утвержденная постановлением Правительства Республики Хакасия от 01.11.2016 № 528, подпрограмма «Укрепление единства российской нации и гармонизация межнациональных отношений в Республике Хакасия»

Ответственный редактор
канд. филол. наук *Н. С. Чистобаева*

А45 **Албынчы.** Альптыг нымах. – 2-е изд. – Абакан : Хакасское книжное издательство имени В. М. Торосова, 2020. – 126 с.

ISBN 978-5-7091-0916-2

Данное героическое сказание записано Д. И. Чанковым в 1948 году от известного хакасского сказителя-импровизатора С. П. Кадышева. Впервые было опубликовано в 1951 году в сборнике «Альптыг нымахтар», подготовленном к изданию В. И. Доможаковым и Д. И. Чанковым. Переиздание подготовлено сотрудниками сектора фольклора ХакНИИЯЛИ.

УДК 398(571.513)
ББК 82.3(2Рос.Хак)

- © Кадышев С. П., сказитель, 1948
- © Текст записан Чанковым Д. И., 1948
- © Топоев А., иллюстрация, 2020
- © Чаптыкова Ю. И., Чистобаева Н. С., текст к переизданию, 2020
- © ГБНИУ РХ «Хакасский научно-исследовательский институт языка, литературы и истории», 2020
- © Оформление. ГБУ РХ «Хакасское книжное издательство имени В. М. Торосова», 2020

ISBN 978-5-7091-0916-2

Сөс алны

Хакас чонның пазылбин пүткен чайаачызы угаа пай. Ол кізінің көңнін алғытча, аның пастыра чуртастағы көп сурыңларға нандырығ таап аларға чарир. Алыптығ нымах – фольклор сарыхтарының иң улуғ көрімі. Хас-пуруннан чуртап, хакас чонның хоос, кибірли чоохтанчаң узын көзітче. Пос чонына, чиріне уламох тың хынарға үгретче. Мының алнында хакас чирі хайчы-нымахчыларға пай полған.

С. П. Кадышев – саблығ хайчы-нымахчы, ол алыптығ нымахтар хайраллирында, оларны чонға кирерінде улуғ хозым иткен кізі. Ол Шира аймаандағы Тарчы аалда изебі чох хайчы-нымахчылар төлінің сыххан. Пуғачах Кадышев улуғ абазының пабазы саблығ хайчы-нымахчы полтыр, пабазының харындазы Сло Кадышев ідөк поэзының сіліг үнінің көрігчілерні аптаан. Семен Прокопьевич кічігдең сығара алыптығ нымахтар, олаңай нымахтар, тахпахтар исчең, иң не көңніне алыптығ нымахтар кірген.

Семен Прокопьевич Кадышев улуғлары хынып, иштеп читірген алыптығ нымахтарны поэзының репертуарында тузаланчаң. Хызыллар аразында көп саблығ хайчы-нымахчылар, тахпахчылар пар полған, көбізін С. П. Кадышевке истерге үлүс түскен. Андағлар санында изебі чох хайчы-нымахчылар Хара Матпый Балахчин, Хара Чакым (Абдорин Семен) полғаннар. Олардаң ол «Алтын Арығ», «Хулатай», «Алтын Тапа» аннаң даа пасха алыптығ нымахтар искен. Пу чонда аарласнаң тузаланған хайчы-нымахчылар Семен Прокопьевичтің үгретчілері полғаннар.

Чаа пасталғанда, ир кізілер фронтха парғлабысхан, прай аар чүк апсах-инсейлерге, ипчілерге, палаларға артылған. Олар чазы читпин аалда халған Семен Кадышевті алыптығ нымахтар ызарға сурыңчаңнар. Көп алыптығ нымахтарда күлүк алыптар чир-суун азымахчы ыырчыдаң арачылап, чиңіске килгенін истерге хынчаңнар. Аалдағы улус, чааға парған арғыстарын ол алыптарнаң тиңестіріп, чиңіс пісти поларын ікінчілебеченнер, туған-чағыннарын ибзер табырах килерін сахтачаңнар. Хынып исчең алыптығ нымахтарның аразында «Хулатай» полған.

Пу ныхты истіп, ідөк чонның көңні көдірілген. Пу алыштыг ныхахтың махачы, күстіг алыбы Албынчы чонның хынған матыры пол парған.

ХакНИИЯЛИ азылғаннан, 1944 чылдан сығара, Хакасияда фольклор чығар тоғыс өткін пар сыххан. Иди 1948 чылда көрік айының 19 күнінде Д. И. Чанков Семен Прокопьевич Кадышевтең «Хулатай» алыштыг ныхағын пічікке пазып алған. Саблыг хайчы-ныхахчынаң пазылған текст Хакасиядағы тіл, литература паза тархын наука істезіліг институтының рукописнай фондында хайраллалча. 1951 чылда Д. И. Чанков паза В. И. Доможаков «Алыштыг ныхахтар» книгада, тимнеп, аймах фольклор тексттерін чарыхха сығарыбысханнар. Оларның аразында С. П. Кадышевтең пазылған «Албынчы» алыштыг ныхах. Дмитрий Иванович Чанков пу сығарыста алыштыг ныхахты чон хынчатхан матырның адынаң адап салған. Ідөк 1960 чылда чарыхха сыххан «Хакас поэзиязының антологиязы» книгада «Албынчының» үзігі пірілген.

Пу алыштыг ныхах школа программасына кирілген, олғаннар аны читінчі класста үгреніп пастапчалар, ол палаларны хайхастыг алыштыг ныхах чуртазынаң, пай, сіліг тілінең таныстырча. «Албынчы» алыштыг ныхах хакас чоны пілчеткен, хынчатхан чон чайаан произведениелерінің пірсі полча.

Саблыг хакас хайчы-ныхахчы Семен Прокопьевичтең пазылған «Албынчы» алыштыг ныхах «Хакас тілін хайраллир паза тилдер «Ине тілі» региондағы халых пірігізі» иртірчеткен фестиваль хоостыра сығарылча.

«Албынчы» алыштыг ныхахты тимге ХакНИИЯЛИ-ның фольклор пөлии 1951 чылда сыххан сығарысха төстене тимнеен. Пу книгада 2017 чылда «Ине тілі» фестивалда араласхан олғаннарның хоостары киріл парған.

Пу сығарыс филологтарға, этнографтарға, тархын істезігчелеріне паза даа пасха хакас фольклорына хынчатхан, аны өтіре пілерге сағынчатхан улусха тузальг полар.

*Филология наукаларының кандидады,
ГБНИУ РХ «ХакНИИЯЛИ»-ның фольклор пөлиінің
улуг наука тогыңчызы Ю. И. Чаптыкова*

Чирі пасти пүдерде полды,
Чизі пасти тазарда полды,
Ағын суғлар ағыпчададыр,
Ағас-тазы хада өзіп,
Хастах пастығ час тайға
Анда мондылыпчададыр.
Чир пөзігі Кирім сын
Өзіп парыбысхан турчададыр,
Кирім сынның алтынаң
Хан хара суғ, харлап,
Анда ахчададыр.
Хастах пастығ час тайғаның тастында,
Харлап аххан Хан хара суғны хастада
Халых албат чон чуртап,
Хайынызып, анда ибірілісчедедір.
Улуғ полған чурттың істінде
Арғал аймах чон чуртап,
Улаға пазы урунысчатхандағ
Халын чурт анда полды.
Хадарғанда көп малы
Ах чазаа чайылып парған
Ах одын оттап чөріпчедедір,
Көк одын чіп чөріпчедедір.
Улуғ аалның ортызы чирде
Хан-пигнің ах өрге ибі
Анда хоосталып турыпчададыр.
Ах өрге ибнің алнында
Ат палғачаң алтын чечпеде
Аран-чула ах ой ат
Анда айланып турыпчададыр.
Хадарған малның ээзі кізі,

Халых чонның ханы-пигі
Ах ой аттыҕ Алып Хан
Анда чуртап парыпчададыр.
Арғал чаттаң алған абахайы
Ай Арыҕ полған иней кізі.
Ах ой аттың хыринда
Ағаа хости палғап салған
Аран-чула хара хула ат
Айланып-ибіріліп турыпчададыр:
Харағынаң от сыхчатхандаҕ,
Харығынаң түдүн сыхчатхандаҕ,
Парчан тими-сүмінең
Ат синіне чидіп парған турчадыр.
Аның ээзі, Алып Ханның палазы,
Хара хула аттыҕ Хулатай
Ир синіне чидіп парған поладыр.
Ікінчі палазы Алып Ханның
Хыстың синіне чит парған:
Алтон сүрмезі арғазына чайылып,
Иліг сүрмезі иңніне чайыл чөредір,
Ады-солазы Алтын Көөк.
Иргі айлар ирткенче, олар
Ирікпин чуртапчададырлар.
Наа айлар сыхханча,
Чалыхпин чуртапчададырлар.
Иди олар чуртапчатханда,
Ирнің күлүгі Хулатай
Адазы полған
Алып Ханға чоохтапча:
– Ада кізі Алып Хан,
Алтыма мўнген хара хула ат
Ат синіне чит парған,
Ал позым, тізең, Хулатай,
Ир синіне чит парғам;
Чалбах чирнің үстүн айландыр көрерчік,
Чарых тигір алтын ибір көрерчік.
Чалбах чирнің үстүнде,

Хара хула ат чили ат төріді ни,
Чарых тигір алтында
Ал поэым Хулатай чили
Алып-күлүк төріді ни!
Адазы полған Алып Хан амды
Чоохтап-сөлеп одыр:
– Иркем-кинчем, Хулатай,
Изиң синиң иртпезиң,
Ағылың синиң аспазын.
Чалбах чирниң үстүнде
Аттаң артых ат пар,
Чарых тигір алтында
Ирдең артых ир пар.
Хайдағ улуғ чоохтандың?
Хайда-мында син чөрчетсең,
Арға чонны аралы чөрзең,
Өкіс-чабысты син көрзең,
Өөзиң ачып чөрчеткейзиң,
Өкіс олғанны ир идип чөргейзиң,
Өкіс хулунны ат өскір чөргейзиң.
Тимін сала Хулатай тимнен турадыр,
Тимниң чахсы хуйағын кизиң турадыр;
Сүмін сала Хулатай сүмнен турадыр,
Сүмниң хуйағын кизиң айлан турадыр.
Ай үлгүзи саадағын
Алты сари тартып,
Ыйғанып-чайханыбысса Хулатай,
Тирмелиг ах иб титірес турадыр,
Хараачылыг иб халтырас турадыр.
Ағар чааға кисчең
Ай үлгүзи пөригін кизиң,
Ах өрге ибинең амды
Айланып сых чөрибіскен.
Ададаң пірге сыххан
Алтын Көөк туңмазы
Хулатайнаң хада-пірге сыххан.
Ирниң күлүгі Хулатай,

Алтын чечпені көре пас киліп,
Алтын чечпедө палғап салған
Хара хула атты систіп турадыр.
Алтын Көөк хыс туңмазы
Чоохтап-тапсап турадыр:
– Абаа кізі, Хулатай,
Арғал чонны аралы чөрзең,
Арғал чонны аяап чөрчеткейзің,
Ил-аймахты ибіріп чөрзең,
Инелчеткен ниме көп полар:
Инегліг ниме урунза,
Инеглігнің үчүн инел чөргейзің,
Хабырғазынаң хайыс чөргейзің.
Ирнің күлүгі Хулатай
Хара хула атха алган турадыр,
Алтын Көөк туңмазына
Пір дөө табыс тапсабаан,

«Кирім сын төзінде». Зауер Полина, 7 кл. (2017).
Асхыс аймағы, Калининдегі ортымах школа

Пір дее чоох чоохтабаан.
Хара хула атты айландыра тартыбысхан,
Арғал чонны арали
Пахпыда пастырт парыпчададыр,
Палбыда чортырыпчададыр.
Алтын Көөк хыс туңмазы
Алтын чечпенің төзінде тура халды.
Улуғ аалның узына сығып,
Чирнің пөзігі Кирім сынға
Айланып сығып парыпчададыр Хулатай.
Чирнің пөзігі Кирім сынға
Айланып сығып килген.
Аттың ахсын тохтада тартып,
Аархы сарин харап турадыр.
Тилекейде чирнің үстүн
Тиксі ибіре көріп турадыр.
Тигір төзіне читіре
Харап-көріп турадыр.
Харахтың оды читкен чирлер,
Харалып, сиіліп көрінчедедір,
Харахтың оды читпесен чирлер
Ах тубан, көк тубан ораалып көрінчедедір.
Ирнің күлүгі Хулатай амды,
Кирім сынның үстүнде турып,
Ала харахтың одынаң
Пір дее ниме көріп ташпады.
Аран-чула хара хула аттың
Чар полған ахсын чара чайхаан,
Чазы полған чалбах путха
Толған иткен тобырчыхнаң
Хамчы сапхан Хулатай.
Аран-чула хара хула ат,
Киріліп, сиіліп, үкүс салды:
Улуғ чил чіли былабысхан,
Улуғ хуюн чіли суулабысхан.
Хара хумның чазыларда,
Харалып, сиіліп, чідіп турадыр;

Хызыл хумның чазыларда,
Хызарып, сиилип чидіпчедедір
Аран-чула хара хула ат.
Чирнің үстү сыылап парыпчададыр,
Тигір паары соолап парыпчададыр.
Адазының пу чирінде
Хара хула аттың сағбазы
Ұс күнге сыхханча истіл турадыр,
Тигір паары соолапчададыр.
Хулатайның көө үс күннің пазында,
Хайзы-хайзы ыраххы чирде
Көглеп, чидіп парыбысхан.
Хара хула аттың тигірті
Хайзы-хайзы көрінмес чирде,
Тигіреп, чидіп парыбысхан.
Ирнің күлүгі Хулатай
Чир-сугны амды пөлген,
Анда сайғап парыбысхан.
Ол парыбысхан соонда,
Адазы полған Алып Хан
Кин чуртапчададыр, чырғапчададыр.
Ах ой атха алтанып амды,
Хадарған малың санын алып,
Халых аймах чонына
Ұлгү-чарғы салып чөрчедедір.
Хадарғанда малына Алып Хан
Хайындылығ поладыр,
Халых албат чонына
Уғаа чахсы поладыр Алып Хан.
Ады чох кізее Алып Хан
Аттың чахсызын мўндірче.
Кибі чох кізее Алып Хан
Киптің чахсызын кизіртче.
Арғал чиріне парған
Паарынаң сыххан палазы Хулатай
Алты чылға чидіп турадыр,
Айлан-нанғаны чох поладыр.

Илнің чиріне парған
Ирнің күлүгі Хулатай
Читі чылға чидіпчедедір,
Ибіріліп килгені чох поладыр.
Адазы полған Алып Хан
Сағып полбин чөріпчедедір.
Он ікі чылға читіре
Сағып чуртапчададыр.
Он ікі чылың пазында
Чирнің үстү чайхалыбысхан,
Хайзы-хайзы ыраххы чирде
Аран-чула хара хула аттың
Тігірті тігіреп истілчедедір,
Хайзы-хайзы көрінмес чирде
Ирнің күлүгі Хулатайның
Көө истіліп, килчедедір.
Аран-чула хара хула ат,
Пу чирге сабылып, тігіреп килир,
Ирнің күлүгі Хулатай,
Пу чирге сабылып, көглеп килчедедір.
Чирнің пөзігі Кирім сынға читіре ойлап,
Киріліп, сиіліп, сығара ойлапчатхандағ.
Кирім сынның үстүнде
Аран-чула хара хула ат амды,
Сығара ойлап, тура түскен.
Ирнің күлүгі Хулатай,
Аран-чула аттаң түзіре сегіріп,
Хара хула аттың алнында одыра түскен –
Ир сомы көк тас пол чөрібіскен,
Тоғыс хулас сынның хара хула ат
Ат сомы ах тас пол парыбысхан.
Алтын Көök хыс туңмазы
Чир идегін түре тудынды,
Ах өрге ибдең сығып,
Кирім сынны көре, ойлап кили.
Чир пөзігі Кирім сынға чидіп,
Чалтанмин, андар сығара ойлаан.

Сығара ойлап киліп, көрібіссе,
Аран-чула хара хула ат
Ат сомы ах тас пол парыбыстыр,
Ирнің күлүгі Хулатай абаазы
Ир сомы көк тас пол чөрібістір.
Алтын Көөк хыс күлүгі,
Ибіре пастырып, көр турадыр:
Ададаң пірге сыххан Хулатай абаазы
Чалбай турған чирнің үстүн
Көп айландыра чөріптір,
Чарых тигір алтын ибіртір,
Хара хула атча ат тапшиндыр,
Ал позы Хулатайча алып тапшиндыр.
Көп нименің тынын үстір,
Көп алыптың ханын чайтыр.
Өкіс хулунны ат өскірбеендір,
Өкіс олғанни ир өскірбеендір;
Халых чонға амыр пирбеендір,
Ил-чонға чадығ пирбиндір.
Абаазына чон хынминдыр,
Хулатайны чон харғаптыр.
Чонның харғазы ағаа чидіптір,
Илнің тілі аны таныптыр.
Ададаң сыххан Хулатай абаазы
Ады позынаң тас пол партыр.
Аны көріп, аны піліп, Алтын Көөк хыс
Харах чазын хан ит турадыр,
Харых суун пус ит турадыр.
Көп чобалып ол турған,
Көп инеліп мыны көрген,
Көрген харағын чызыныбысхан,
Кирім сыннаң инип түскен.
Улуғ аалны арали килген,
Ах өрге ибге айланып кірген,
Адазы Алып Ханға чоохтап тур:
– Хара хула аттығ Хулатай абаам,
Чирнің үстүн айландырып,

Көп нименің тынын үзіптір,
Көп алыптың ханын чайыптыр.
Хулатай абаама чон, хынмин,
Харғап аны, тіллендір.
Чонның харғаан тілі чидіптір,
Кірім сынның үстүне сығара ойладып,
Ады поэзияң тас полып парыбыстыр.
Алып Хан адазы, аны истіп,
Улуғ тынып, улуғ үскүріп одырадыр:
– Адаңмынаң Хулатай оолғым
Минің чооғымны испеен,
Минің чооғым истіп чөрген полза,
Мындағ даа нима полбасчых.
Аннаң аңдар Алып Хан,
Кин чуртапчададыр, чирлепчедедір.
Ізебі чох Хулатайның
Іди тас полып парғанын
Ыраххылар истіп турадыр,
Чағынғылар көріпчедедір;
Адазы полған Алып Хан
Амды іди чуртапчатханда,
Чирнің үстү чайхал турғандағ,
Тигірниң паары мондылчатхандағ.
Күннің кірізі чирден
Аран-чула аттарның тігірті
Амды тігірезіп килчедедір.
Ыраххы чирде тігірезіп ойлаан аран-чула аттар
Алып Ханның чиріне сабылып одырлар.
Чир пөзігі Кірім сынға читіре ойлап,
Сегірізіп, сығара ойлас килирлер,
Чир пөзігі Кірім сынның үстүне
Ұзіліп парбас, тоозылып парбас
Улуғ алыптар сығара ойлатчададыр.
Алып Ханның пу чиріне
Ұс хурчи ағар чаа килібіскен.
Кірім сынның үстүнде
Алып кізі хыйғы салып,

Амды чоохтап тапсапчададыр:
– Адаңмынаң, Алып Хан,
Кискен идің чіді поларзың,
Кибен кибің кисті поларзың,
Айланып сых көрдек амды,
Көленіп чөлен халар синің
Хулатай оолғың чоғыл амды.
Ирнің күлүгі Алып Хан анда
Тимін сала тимнен турадыр,
Тимір хуйахты кис турадыр;
Сүмін сала сүмнен турадыр,
Сүмнің хуйахты кизіп турадыр.
Ай үлгүзі саадағын алты сари тартып,
Бйғанып, анда чайханыбысса,
Тирмеліг иб тітірес турадыр,
Хараачылығ иб халтырас турадыр.
Ай Арығ алғаны азахха аар полып,
Алты айға чит парған поладыр.
Ағар чааға кисчең
Ай үлгүзі пөрігін кизіп,
Ах өрге ибінең Алып Хан,
Айланып, сығып чөрібіскен.
Алтын чечпеде турыпчатхан
Аран-чула ах ой атха чидіп,
Алтын чечпеден систіп,
Айландыра тартып, алтаныбысхан.
Улуғ аалны арали парып,
Чир пөзігі Кирім сынға
Идек пазы ибіріл килчедедір.
Кирім сынның үстүнде улуғ алыптар
Алып Ханны сағып турчададырлар.
Ир чахсызы Алып Хан амды
Чир пөзігі Кирім сынға сығып килді.
Сөснең сөс таласхан Алып Хан,
Ирбекнең ирбек талас парған алыптарнаң,
Ат пазынаң азыра сегіріп,
Ағар чааға анда кірібіскен.

Ар чалгыс Алып Ханны
Алып кізілер, күлүк кізілер
Кирім сынның үстүнде
Адай чили абылапчададырлар.
Алып Ханның чирінде амды
Азылбастаг ах тубан ораалчададыр,
Айның харагы тулгалчададыр,
Көдірілбестег көк тубан чайылчададыр,
Күннің харагы хызара көйчеледір.
Иргі айлар ирткенче,
Тудыс чөредір Алып Хан.
Наа айлар сыхханча,
Хабыс чөредір Алып Хан.
Іди тудызып чөргенде,
Ирнің күлүгі Алып Ханның
Арыг күзі түгеніп,
Инеліп чобалыбызи пирген;
Ир чахсызы Алып Хан
Кирім сынның үстүнде
Угаа инегліг инегнең инел чөредір,
Угаа чобағлыг чобағнаң чобал чөредір.
Ай Арыг аның абахайы
Хараагы тун полғанда,
Синниг нименің сині чидіп,
Тустыг нименің тузы чидіп,
Ала маңыс хыс пала көрінібіскен.

* * *

Алтын Көөк хыс чахсызы
Ададаң пірге сыхханын
Арыглап сілігленчеледір,
Сүбүрекке сүргеп турадыр.
Алып кізінің палазы
Алыбох полчаң полтыр,
Пір хоныхты хонза,
Пір частыг осхас поладыр,

Күлүк кізінің палазы
Күлүгөк полчаң полтыр,
Ікі хонза хыс пала,
Ікі частығ осхас поладыр.
Чир пөзігі Кирім сынның үстүнде
Халғанчы чоогын чоохтанып,
Инеліп чобалчададыр Алып Хан:
– Хабырға сөөктең хайызарлығлар
Піди хайысхлапчададыр,
Хабырғадаң хайызары чох Алып Ханға
Ноо нимезі киліп хайызар.
Тузынаң киле турызарлығлар
Піди турысхлапчададыр,
Тузынаң турызары чох Алып Ханның
Ноо нимезі килер полған.
Хыстың чахсызы Алтын Көөк
Харах чазын хан идіп тур,
Талалбастағ улуғ чурты
Талаларға чөр, көр турза.
Частаң орай туңмазын
Хойнына суғып, ойлап турадыр,
Ах пайзаң ибінең табырах
Анда сыхты хараағы күнде.
Улуғ аалны аралап парып,
Хастах пастығ час тайғаның
Аразына анда чидіп кірген.
Хастах пастығ час тайғаның аразында
Кизек ачыхта отнаң отах идібіскен.

* * *

Частаң орай хыс туңмазы,
Азах пазып, чөріп турадыр.
Хыстың күлүгі Алтын Көөк
Палых тудар сүген үріп,
Хан хара суға сүген сух салған.
– Иркем-кинчем, – тіп турадыр, –

Улуғ пістің чуртыбыс
Уналарға одыр амды,
Халын пістің чуртыбыс
Талаларға одыр, – тидір, –
Адам-ічемнің чирінең мин
Хазарға чөрбін, иркечсем,
Адачаам полған Алып Хан
Азар-парар кўніне чит пари.
Адабыс чурты аңдарыл халза,
Аспин-киспин син халзаң,
Хан хара суғның палығын тудып,
Чіпчеткейзің, иркечсем.

* * *

Чирнің пөзігі Кирім сынның үстүнде
Алып Хан, ачиин тарта хысхырып,
Чоохтап, хыйғылап чобалчададыр:
– Чадарға чахсы минің чариим
Чабырыл пари пу кўнде,
Чарых чахсы минің кўнім
Чідібөк пари пу кўнде.
Иди инеліп чоохтабысханда,
Чир пөзігі Кирім сынның үстүнде
Чаас чарылып, үлгер үзілгендег полды –
Ирнің күлүгі Алып Хан,
Ачиин тартып, хысхырып,
Аарын тартып, өстеп,
Өліп парыбысхан поладыр.
Адазы полған Алып Хан
Азып, іди кизіп халғанда,
Хыстың чахсызы Алтын Көөк
Ат пазынча көөк хусха хубулыбысхан.
Кўн кўнөртгі чирні көре
Ханат саап, учух парыбысхан.

* * *

Часнаң орай хыс пала
От отахтың істінде чадып халды.
Ўзүт ханының ағар чаазы
Халын чуртты талапчададыр,
Улуғ чуртты унатчададыр.
Алып Ханның ах ой адын
Кирім сынның үстүнде
Молат хылыснаң алып кізі
Ніске мойын тузынаң,
Чоон мойын алынаң кизе сапхан,
Аран-чула ах ой аттың андада
Алып Ханның өлген сөөгінін хыринда
Андарылып, арығ тыны үзілібіскен,
Ах ханы чайылыбысхан.
Алып Ханның улуғ чуртын
Унадыбысханнар алыптар,
Алып Ханның халын чуртын
Талабысханнар күлүктер.
Алып Ханның абахайы Ай Арығны
Алтын чечпенің төзінде
Анда чатырыбысханнар,
Анда өдірібіскеннер.
Ізебі чох улуғ чурт амды
Унал турадыр пу чирде,
Арғал аймах көп чоны
Улуғ сыытха түзіпчедедір.
Улуғ асхырлар, өөрлерін сүрдірбин,
Удурлазып ойласчададыр,
Улуғ алыптар улуғ асхырларны
Ухнаң атхлап өдірглепчедедір.
Улуғ пуғалар, мустазып,
Удурлазып ойласчададыр,
Улуғ алыптар хылыснаң кисклеп,
Өдір турадыр улуғ пуғаларны.
Алты күнге сыхханча

Улуғ табыс полчададыр,
Алты күннің пазында
Хадарған малы халай чөрібіскен,
Халых албат чоны килей парыбысхан.
Очых тазы ойдарыл халды,
Ойба күлі тоолап халды.
Күннің кірізі чирні көре,
Хадарған малы халайтып,
Халых чонны сұр парчададырлар.
Чол чиделбес кирі малларны
Чоо сапхлап парадыр алыштар,
Чол чит полбас кирі-хуру кізілерні
Азах паа полбазын тіп,
Ағастың салаазын ээ тартып,
Эктерінең ілгеп парчададырлар.
От отахта чадып халған паланы
Алып кізілер пілбин халған поладыр,
От отахтың түбіне кіріп,
Чадышчададыр хыс пала.
Атар таң хачан атса,
Арығ күннің харағы сыхса,
Хан хара суғны көріп ойлапчададыр,
Сүгеніне палых толдыра кір парған поладыр,
Палығын ағылып, пызырып чіпчедедір,
Күннің-таңнаң Хан хара суға чөріп,
Чалғыс азах чол пас салған чадыр.
Сыртпа сұрмес синіне читкенде,
Отнаң үріп кип кис салған хыс пала.

* * *

Пір күн хыс пала,
Хан хара суға чидіп,
Сүгенін суғдаң көдірді –
Пір дее палых чох полды;
Аннаң айланып, хыс пала,
От отаана чит киліп,

Ол күннi астап-сухсап хончададыр.
Икiнчi күнiн Хан хара суға чидiп,
Сүгенiн пазох кöдiрген –
Пiрдесöк палых чоғыл.
Аннаң айланып, хыс пала
От отаана чадап ла читтi,
Ол күнiн астабохчададыр,
Ол хараазын сухсабохчададыр.
Атар таң атханда,
Арығ күннiң хараа сыхханда,
Ўзiнчi күнiн турып хыс пала,
Арығ күзi тоозылып,
Хан хара суға чадап ла читтi.
Сүгенiн суғдаң кöдiрiбiскен –
Палых чоғох полды сүгенде.
Арығ күзi тоозылыбысхан,
Аннаң чадап айланып,
От отаана кiрiп чадыбысты.
Ол хонығын астап хонды,
Ол харааны сухсап хонды.
Арығ күзi тоозылып,
Искер пастыр турадыр,
Пеер пастыр турадыр,
Пеер пастым тiп,
Искер пастыр турадыр.
Турып, iди пас полбин,
Хатап анда чадыбысты.
Аннаң андар хыс палаа,
Хараа полза, сооғы күс полды,
Соохха тоопчададыр.
Күнöрте полза азы күс –
Астап чадыпчададыр.
Инег-чобалны хыс пала инелчедедiр,
Чобағ чабалны хыс пала чобалчададыр.
Азып парар күнiне чидiс тее пари.
Иди чадыпчатханда,
От отахтың кистiнде

Көök хус тапсап сыххан,
Көök хустың табызы
Чадыпчатхан хыс паланың
Ікі хулағына истілчедедір.
Көök хустың іди тапсап,
Чоохтап турған чооғын
Хыс пала прай истіпчедедір.
Көök хус тапсапчададыр:
– От отахтың істінде
Чадыпчатхан хыс пала,
Харааң көріп, азааң пазып,
От отахтаң сығып килерзің;
От отахтың кистінде
От аралы көр турзаң,
Ўс азыр пастығ ах сип
Анда өс парған полар.
Ўс азыр пастығ ах сипті,
Ўзе тартпип, хазып аларзың;
Аннаң айланып көр турзаң,
Чир пөзігі Кирім сын турыпчададыр,
Кирім сынға син сығарзың.
Кирім сынның үстүнде
Ат сомы ах тас турчадар,
Ир сомы көк тас полар.
Ўс азыр пастығ ах сиптің
Пір азырын тайнап,
Ат сомы ах тасха түкүрерзің.
Ікінчі азырын тайнап,
Ир сомы көк тасха түкүрерзің;
Ўзінчі азырын поэң чібізерзің.
Че ат сомы ах тасха түкүрібіссен,
Аран-чула хара хула ат пол парар,
Ир сомы көк тасха түкүрібіссен,
Ададаң-ічедең пірге сыххан
Хулатай абааң ол полар.
Че, иркем-кинчем, Кирім сыннаң иніп килерзің,
От отааңа кірерзің,

От отахтың түбінде
Тоғыс аастығ ах тас сундух турчадар.
Ах тас сундухты азыбыссаң,
Арғаңа кизер кипті
Аннаң алып кизерзің;
Алтын арчол ах платты тудына,
От отахтаң анаң сығарзың.
От отааңны ұс ибіре чөр киліп,
Ах платнаң ұс хати сабарзың;
Ұс хати саабыссаң,
Алты азыр пастығ ах өрге иб турыбызар.
Че, аар адың адап пирим,
Хоор солаң сөлеп пирим:
– Искіде Алып Хан адаң полған,
Ай Арығ іцең полған,
Хулатай тіп абаалығ полғазың.
– Чарых Көөк пастығ ах өрге ибде
Пір хоных таа хонма,
Чуртир синің чирің ыраххы чирде,
Чирнің пөзігі Чарых сын,
Ана анда син чуртирзың.
Ах өрге ибдең сых килерзің,
Чарых Көөк хус польп парарзың,
Чарых сынны кілеп, учух парыбызарзың.
Хулатай синің абааң
Чирнің үстүн көп ибірген,
Өкіс хулунны ат өскірбеен,
Өкіс олғанны ир өскірбеен.
Чирнің үстүнде Хулатай
Көп алыпты өдірген,
Хулатайға чон хынмин
Ол тас пол парған.
Хақан полза, Хан хара суғ
Хан талай суғ полар,
Хастах пастығ час тайға
Хадарғанда маллығ полар,
Халых албаты чонның полар.

«Хулатай тасха айлан парған». Чаптыкова Светлана, 6 кл. (2017).
Асхыс аймағы, Калининдегі ортымах школа

Че, иркем-кинчем, минің чооғым толдыр.
Ыраххы чирде, ханат табызы хаалап,
Талсап турған көөк хус учуғыбысты.
Тур полбин чатхан хыс пала тур килді,
Азах пазып, от отахтаң сых килді.
От отахтың кистіне пас киліп, көр турза,
Ўс азыр пастығ ах сип өс парған турча,
Хыс пала ах сипті хазып алды.
Анаң, көріп харап турза,
Чирнің пөзігі Кирім сын турчададыр.
Кирім сынны көре пас сыхты,
Чидіп ағаа, сығып килді.
Кирім сынның үстүнде көріп турза,
Ат сомы ах тас,
Ир сомы көк тас турчададыр.
Ўс азыр пастығ ах сиптің
Пір азырын чара тудып, тайнап,

Ат сомы ах тасха түкүрүбісті:
Ат сомы ах тас аңдарылыбысхан –
Аран-чула хара хула ат турыбысхан.
Ікінчі азырын тайнап алып,
Ир сомы көк тасха түкүрді:
Көк тас аңдарылыбысхан –
Алып кізі одырчададыр.
Аны көрүп, хыс пала хорых парған,
Төдүр пас турадыр.
Ах сиптің үзінчі азырын
Позы тайнап чібісті –
Кизіп салған от киби,
Ўзе чачырап, түс парған:
Чалбайганда – чарыннығ,
Көрдейгенде – көгістіг,
Алтон сүрмезі арғазына чайылып,
Иліг сүрмезі иңніне чайылып,
Инедең хуба чалаас
Арығ сіліг хыс тура түскен.
Хулатай абаазын көрүп, уйат парған,
Тура салып, Кирім сыннаң индіре үкүс салған.
От отаана кіріп, от аразында чадыбысты.
Иди чадыпчатханда, хара хула ат, тігіреп,
От отахтың алнына пас килді.
Хулатай чоохтанчададыр:
– Усхан одымны тамысты,
Өлген позымны тіргісті.
Чаадаң чарыл чөр полар,
Өөрдең пөліл чөр полар,
Хус атхлап килим, азырабызим.
Иди чоохтанып, Хулатай чөрібіскен.
Ол парыбысхан соонда,
От отахтың істінде
Хыс пала тур килген.
От отахтың түбінде
Тоғыс аастығ ах тас сундух турча,
Аны азып, арғазына кизер кипті

Аннаң сығарып, анда кизібісті.
Алтын арчол ах плат сығарып,
Ол ах платты тудына,
От отахтаң сых килді.
От отахты үс ибіре чөр киліп,
Ах пладынаң үс хати сапты –
От отах алты азыр пастығ
Ах өрге польып турыбысты.
Ах өргес киліп, кір килді;
Ах өргенің істінде алтын столда
Ас-тамах турыпчададыр.
Хара хула аттығ Хулатай айлан килді.
Көр турза, от отахтың орнында
Алты азыр пастығ ах өрге турча.
Хулатай чалбай турған чирнің үстүн
Көп айландыра чөрген –
Ханда-пигде андағ ах өрге ибні
Пір дее чирде көрбеен,
Аны тацнап, аны чапсып килчедедір.
Ах өрге ибнің алнында
Ат палғачаң алтын чечпе парох.
Алтын чечпес чидіп, Хулатай,
Хара хула аттаң түзіп,
Алтын чечпес палғап,
Ах өрге ибге кір килген.
Хулатай кіріп килзе,
Алтон сүрмес арғазына чайылып,
Иліг сүрмес иңніне чайылып,
Арығ сіліг хыс чөріпчедедір.
Изен сала изеннезіп,
Минді сала минділезіп,
Алтын сіресеге одырыбысхан.
Хулатайны алтын столға одыртып турадыр,
Хулатай одырыбысхан, ас-тамах чіп одыр.
Чалбах чирнің үстүн Хулатай
Көп айландыра чөрген,
Ханда-пигде андағ тамахты

Пір дее чібеен полған.
Ахсына пос хайылып,
Пос изілчеткен чіли пілдіредір,
Хулатай чоохтанып одыр:
– Экей, иркем-кинчем,
Усхан одымны тамыстың,
Өлген позымны тіргістің;
Адаң-ічең кем полды,
Ады-солаң ноо полды?
Чарых Көök хыс чоохтап одыр:
– Экей, Хулатай – абаа кізі,
Алып Хан адалығ полтырбыс,
Ай Арығ ічеліг полтырбыс,
Ададаң-ічедең пірге сыхханың
Чарых Көök хыс мин поларбын.
Хулатай, алтын столдаң тура сегіріп,
Чарых Көök хыс туңмазының мойнына тыынып,
Ылғап-сыхтап тура парған:
– Чалбах чирнің үстүн айландыра
Чөрчедерге мин итчетсем,
Ар чалғыспын тіп сағынып,
Ачырғанып, чөрчеткебін,
Ададаң-ічедең пірге сыххан
Чарых Көök туңмам парох полтыр,
Адабыс чурты – аарлығ чурт –
Андарыл халтыр пу чирде,
Адабыс полған Алып Хан
Азып халтыр, иркечесем.
Ічебіс чурты – сіліг чурт –
Индеріл халтыр пу чирде,
Ічебіс полған Ай Арығ
Өліп халтыр, иркечесем.
Арған ат чіли кістезіп,
Асхан хус чіли тапсазып,
Иди ылғап, іди сыхтап тоғастылар.
Хулатай алтын столға
Хатап одырыбысхан.

Игіріне ит толып одырадыр,
Пүгіріне мүн толып одырадыр,
Астаан позы тозып одырадыр,
Арған позы симіріп одырадыр.
Чарых Көөк хыс, оңнап, сынап көр турза,
Күн харағы, чабырылып, түс пари,
Иир тузы кил чидібістір.
Анаң, айланып, Чарых Көөк
Ах өргеден сығып килген,
Алтын кірлес үстүнде турып,
Ікі холын чоғар көдірібіскен –
Чарых Көөк хыс, ат пазынча көөк хус полып,
Тигір паарын көре, көдіріл парыбысты.
Хулатай ах өрге ибде
Хара чалғызан одыр халды,
Туңмазын сағып полбин одыр:
– Иркем-кинчем хайдағ ұр полыбысты,
Айғағы улуғ хусха хаптырыбыспазын,
Ахсы улуғ ана чідіртібіспезін.
Хулатай, турып, ах өрге ибден сығып килді,
Чарых Көөк туңмазын көр таппин тур,
Пір дее чирде чоғыл.
Чоғар көріп харабысса,
Ат пазынча арығ көөк хус көдіріл пари.
Хулатай хыйғы пасхан:
– Иркем-кинчем, міні тасты хайдар парирзың!
Ыраххы чирде Чарых Көөк туңмазының
Табызы истіле түскен:
– Абаа кізі Хулатай,
Чирің сини ползын,
Хас-хачан полза, Хан хара суғ
Хан талай суғ полар,
Хастах пастығ час тайға
Хадарған маллығ, халых чонның полар.
Иди чоохтап, чіт чөрібіскен.
Хулатай, хара чирге одыра түзіп,
Орлап-сыхтап тура парған:

– Ададан пірге сыхханым,
Ноға ла тастап пари ни, – тіп, орлапчададыр.
Хараағы тўн пол парған.
Хулатай орлабохчададыр,
Ол харааны Хулатай
Таң атханча орлап-сыхтапчададыр.
Атар таң атып, арығ кўн сыххан,
Хулатай ат палғачаң алтын чечпе тōзінде,
Хара чирні чара тырбап,
Хысхырып орлапчададыр.

* * *

Иди орлап, сыхтапчатханда,
Хайзы-хайзы чирде,
Ханат табызы хаалап,
Хуу табызы көглен килді,
Ала хас хустың табызы истілді.
Хулатай, пазын көдіріп көрзе,
Ала хас хус, учух киліп,
Ўстўнче тапсап парча:
– Алып кізі тіп пу чирге
Мин килген полғам,
Алтын чечпе тōзінде
Алығ адай улупчаттыр нооза;
Кўлўк кізі тіп пу чирге
Мин килген полғам,
Алтын чечпе тōзінде
Изі чох адай иречпе бе хайдағ, –
Иди тапсап, чоохтап, иртіре учух пари.
Хулатай тура сегірген:
– Адыр тохта, ала хас,
Синдег ала хасты мин
Алында даа көрчөңмін, –
Ах өрге ибге Хулатай кире ойлады.
Кире ойлап киліп, көр турза,
Тал чаачах, табылғы соған

Ил салған турчадыр.
Аны хаап, Хулатай сығара ойлаан,
Көрібіссе, ала хас иртіре учух парыбыстыр.
Табылғы соғанын кіріске тастап,
Кирбейте тартып, позыдыбысхан.
Чаачах табызы сартлап халған, –
Кіріс табызы көглеп халған.
Ала хас хусты Хулатай аңдара атты.
Хулатай амды чоохтап тур:
– Атхан хусты ал килим,
Пызырып таа чирбін, –
Хара хула атха алтанып, пастыр килир.
Ала хас хустың аңдарылған чиріне
Чит киліп, көрібіссе:
Алтон сүрмес арғазына чайылып,
Иліг сүрмес иңніне чайылып,
Арығ сіліг хыс орта-чара атырыбысхан чадыр.
Хулатай, аттаң түзіре сегіріп,
Өліп парған хысты піріктіре тудып,
Хара чирге чатыр турадыр.
Хулатай сағынып турадыр:
«Хулатай өдірген нимені тіргізер
Пу чирде пір дее ние чоғыл».
Өліп парған хыстың пазынзар одыра түзіп,
Ікі устуғын кил сабынып,
Хулатай орлап-сыхтап тура парған:
– Алар минің кізім
Син дее полған поларзың,
Ханаттың хусха хубулып,
Хайдаң на килді ниң пу чирге.
Хада-пірге чуртир кізім
Син дее полған поларзың,
Хуу хусха хубулып,
Ноо ла килді ниң пу чирге.
Ўс күн орлады Хулатай.
Анаң турып Хулатай,
Өліп парған хыстың сөөгін хучахтап,

Хара хула адына алтанып, айлан килді.
Ах өргеннің алнына чидіп,
Алтын чечпенің төзінде,
Хара хула адынаң түзіп,
Өліп парған хысты сілігібіскен –
Хыс сомы хызыл тас пол чөрібіскен,
Төрдегі күп төзекке чатырыбысхан.
Хыс сомы хызыл тасха Хулатай
Амды пічік пас тур:
«Чалбай турған чирнің үстүнде,
Чарып турған тигірниң алтында,
Хулатайның хатынча сіліг ниме чоғыл.
Хулатай хатын тіргізер ниме кілеп парча,
Че Хулатайның хатын
Позына ізенген ниме апарзын,
Позына ізенмесен ниме апарбазын.
Хулатайның хатын апарыбысхан нимені,
Айлан килзем, чидерөкпін –
Позының идін поэзына чітіртербін,
Позының ханын поэзына ізіртербін».
Хулатай хызыл тасха чорғанын чаап,
Көзеңезін түзірібіскен,
Ах өргедең сых чөрібіскен;
Хара хула атха алтанып,
Хатын тіргізер ниме кілеп чөр сыххан.
Игір обаа турчададыр,
Ат үстүнең игір обааны суура тартып,
Айлан киліп, ах өрге ибнің ізігіне чөлебізіп,
Хулатай анаң, айланып, чөр парыбысты.

* * *

Че ол чирдең ырах чирде нимес,
Тастығ сынның алтында,
Хан талай суғның хазында,
Хадарған маллығ, халых чонның
Алып Хан Хыс чуртапчатхан полтыр.

Алып Хан Хыстың туңмазы
Хан поэраһ аттыҕ Хан Мирген
Ах Ханның чиринзер
Арға-мөрийге чөр сыххан.
Тастыҕ сынның үстүне
Сығып килген Хан Мирген.
Харап, көріп турадыр.
Ах Ханның чирин көре,
Халын тайғаны арали
Чир тоғырынаң чөр сыхты.
Халын тайғаны арали килчеткенде,
Хан Миргенге Хан хара суғ урунды;
Хан хара суғны хаста киліп,
Кизек ачыхха сых килді.
Көр турза, хастах пастыҕ
Час тайға турыпчададыр.
Хастах пастыҕ час тайғаның хыринда
Алты азыр пастыҕ ах өрге турыпчададыр,
Аны көре, пастыр килзе Хан Мирген,
Ат палғачаң алтын чечпе парох полтыр.
Алтын чечпес чидіп,
Аттаң түзіп, ат палғап,
Ах өрге ибге читіре пас килзе,
Ізікке игір обаа чөлеп салған турча.
Ирнің күлүгі Хан Мирген,
Игір обааны көріп, сағын тур:
Ибнің ээзі пар полза,
Суға парған полбас па за,
Игір обааны аңдарып,
Хайди кірчең ээзі чохта.
Ах өрге ибнің алнында турып,
Сағып полбаан иб ээзін,
Игір обааны холнаң ідіп,
Аңдар полбин турадыр.
Ирік чохта Хан Мирген
Игір обааны аңдарып алған,
Алтын хаалханы аза тартып,

Айланып кірген ах өргее.
Кіріп килзе, ах өргенің істінде
Алтын стол турыпча,
Алтын столның үстүнде ас-тамах,
Аннаң пасха ниме чоғыл.
Алтын сірееге одырыбысхан.
Одырып Хан Мирген көр турза,
Күп төзектің алнында
Торғы көзеңе түс партыр,
Ээзі узупчатхан одыр.
Хан Мирген, көксін көдіріп, көксөлеп,
Көксін чарыт турадыр –
Турғаны ла чоғыл.
Хан Мирген андада, турып,
Көзеңені көре пас килген.
Көзеңені көдіріп көрібіссе,
Хыс кізі узупчадыр.
Хан Мирген төдір пазыбызып,
Алтын сірееге одырыбысхан.
Ол ла одырчадыр – турғаны чоғыл;
Хан Мирген турып килген,
Пазох пас килді.
Көзеңені көдіріп, чорғанны азып,
Көріп турыбысхан:
Хыс сомы хызыл тас чадыр,
Хызыл тасха пічік пас салғанын
Хан Мирген, таплада танып,
Тадырада хығыр тур:
«Чалбай турған чирнің үстүнде,
Чарып турған тигірниң алтында
Хулатайның хатынча сіліг ниме чоғыл.
Хулатай хатын тіргізер ниме кілеп парча,
Че Хулатайның хатын
Позына ізенген ниме апарзын,
Позына ізенмеең ниме апарбазын.
Хулатайның хатын апарыбысхан нимені
Айлан килзем, чидерөкпін.

Позының идін поэна чітіртербін,
Позының ханын поэна ізіртербін».
Ирнің күлүгі Хан Мирген
Ах өрге ибнің істінде пас чөр,
Сағызынаң саназып, көгіснен күрезіп
сағын чөредір:
– Ах Ханның чиріне парыбыссам,
Ах Ханның чирінде арға-мөрій полча.
Аттаң артых ат чыыл парыбысхан полар,
Ирдең артых ир чыыл парыбысхан полар.
Арға-мөрійде алыпнаң тудызам,
Арығ күзім хаппаза,
Анда өліп халарбын.
Че хара хула аттығ Хулатайға
Хацаннаң чон хынмаан тіп исчеңмін,
Чирнің үстүнде нөөс улуғ алып чох полар,
Улуғ алыпха урунар Хулатай.
Улуғ алыпха урунза,
Өліп халбас па за Хулатай,
Че Хулатайның өлген хатын апарыбыссам,
Алып Хан Хыс чачамның
Өлген кізіні тіргісчең
Алтын саптығ хамчызы пар,
Алтын арчол ах плады пар,
Хулатайның хатын тіргіс пирзе,
Чобаа чох хат алып,
Анда мин чуртабызам.
Хан Мирген, іди сағынып,
Хыс сомы хызыл тасты
Көдіріп, сых чөрібіскен.
Хан поэырах атха арта салып,
Кизін тиргінең палғап,
Хан поэырах адына алтанып,
Чирі-сууна айланыбысхан.
Халын тайғаны аралап килген,
Тастығ сынға сығып килген,
Аннаң аар улуғ аалына иніп түскен,

Улуғ аалны аралап одырадыр.
Арғал аймах чон чоохтасчададыр:
– Арға чиріне Хан Мирген
Абахай-чахсы ал килерге парған,
Хайдағ нимені, сарбайтып,
Артынып, килир полқаң, – тіп,
Хатхырызып, кўлісчедедір арға чон.
Илнің-чаттың чиріне Хан Мирген
Ипчі изерттіп килерге парған,
Изер тиргізінде палғап алып,
Ноо ниме сарбайтып килир тіп,
Хатхырызып, сууласчададырлар.
Ат палғақаң алтын сарчынға чидіп,
Атқа түзіп, кизін тиргіден систіп,
Хыс сомы хызыл тасты көдіріп,
Ах өрге ибге кир килді.
Алып Хан Хыс чақазы көрібіссе,
Хан Мирген хайдағ-да нимені
Көдіріп кир килген.
Хан Мирген хызыл тасты
Алтын столның үстүне сал салған.
Алып Хан Хыс чақазы сурып одыр:
– Иркем-кинчем, Хан Мирген,
Хайдағ нимені кир килдің?
Хан Мирген чоохтап тур:
– Хайдағ ниме полар полған,
Хат ал килдім, пиче кізі.
Алып Хан Хыс, пас киліп, көр турза,
Хыс сомы хызыл тас,
Хызыл тасха пічік пазыл партыр.
Таплада танып, тадырада хығыр тур:
– Чалбай турған чирнің үстүнде,
Чарып турған тигірниң алтында
Хулатайның хатынча сіліг ниме чоғыл.
Хулатай хатын тіргізер ниме кілеп парча.
Че Хулатайның хатын
Позына ізенген ниме апарзын,

Позына ізенмеен ниме апарбазын.
Хулатайның хатын апарыбысхан нимені
Айлан килзем, чидерөкпін.
Позының идін поэына чітіртербін,
Позының ханын поэына ізіртербін. –
Іди пічік пас салғанын көрче.
Ирнің күлүгі Хан Мирген,
Ізіктең төрге пастырып,
Чоохтап-сөлеп турадыр:
– Ах Хан чиріне парыбыссам,
Аттаң артых ат чыыл парған полар,
Ирдең артых ир чыыл парған полар;
Арығ күзім минің хаппаза,
Ах Хан чирінде азып халарбын.
Ил-чон хынмаан Хулатай
Чалбах чирнің үстүн
Айландырып парыбысхан.
Чалбах чирнің үстүнде
Улуғ алышха ол урунғай,
Улуғ алышха урунза,
Өліп халбас па за Хулатай.
Хулатайның пу хатын
Тіргізіп пирзең, пиче кізі,
Чобағ чох хат алып,
Чуртапчатпассым ма за пу чирде;
Че, пиче кізі, тіргіс пир.
Алып Хан Хыс чоохтап тур:
– Иркем-кинчем, Хан Мирген, чир чарабас.
Хан Мирген чоохтап тур:
– Аны тіргізіп пирбезең,
Синде туңма чоғыл,
Минде пиче чоғыл,
Пас ла үткен чирге парыбызам.
Алып Хан Хыс чоохтап тур:
– Парчат, парарға хынзаң,
Хулатай килзе, Хулатайның хатын
Хулатайға тіргіс пирем.

Хыс сомы хызыл тасты Алып Хан Хыс,
Көдіріп парып, хызыл тас сундухха суғыбысхан.
Хан Мирген ағар чааға кисчен
Ай үлгүзі пөрігін кизібіскен.
– Че, пиче кизи, паза мини сағынма,
Паза айланып килбес чирге парарға чөрбін.
Алып Хан Хыс чоохтап тур:
– Че, парчатсаң, хайди идерім мин сині.
Хан Мирген ах өрге ибден сығара ойлаан,
Хан поэрахты систіп, алтанып чөрібіскен.
Улуғ аалны аралы парыпчададыр,
Ай соонзар көріп сағынчададыр:
– Алып Хан Хыс пичем
Хақан на мини айлан тіп тапсабызар ни.
Алып Хан Хыс пичезі
Айлан тіп пір дее тапсабаан.
Хан поэрах атха алтанып,
Ирнің күлүгі Хан Мирген
Чирнің пөзігі Тастығ сынға
Айланып сығып килчедедір.
Тастығ сынның үстүне сығып,
Аттың ахсын тохтада тартхан,
Тилекейде чирнің үстүн,
Тиксі харап, көріп турыпчададыр.
Тигір төзі ыраххы чирге
Читіре харап турадыр.
Харахтың оды читкен чир,
Харалып, сиіліп көрінчедедір,
Харахтың оды читпеен чирге
Ах тубан, көк тубан ораалчададыр.
Ала харахтаң ниме көр таппин,
Аран-чула хан поэрах аттың
Чар полған ахсын чайхабысхан,
Чазы полған путха хамчы салыбысхан.
Аран-чула хан поэрах ат,
Сах аннаң халых тастап,
Кириліп-сиіліп үкүс салған.

Чил чіли чилігін одырадыр,
Хуюн чіли хуйбурып одырадыр.
Ачырғастығ ах чазылар
Аран-чуланың арт соонда,
Көп айланып, тур халып одырадыр,
Изиргестіг ээн чазылар
Ир-чахсының арт соонда,
Көп ибіріліп, халып одырадыр.
Чирі пасха чирге сабылып одырадыр.
Суу пасха суға сабылып одырадыр
Ирнің күлүгі Хан Мирген.
Іңезінің сіліг чирі
Истең ырах хала парды,
Иңні пасха ил чиріне
Сабылып одыр Хан Мирген.
Адазының аарлығ чирі
Ағылдаң ырах чадып халды,
Арғазы пасха чаттың чиріне
Сабылып одыр ир күлүгі.
Хайзы-хайзы ырах чирде
Чир арғазы хара сынны
Көріп тапты Хан Мирген.
Аран-чула хан поэрах ат,
Чилбіген чіли чилбеп,
Читіре ойлап парыпчададыр.
Идек паза читіре ойлап,
Чир пөзігі Хара сынға,
Сегіріп, сығара ойлап киліп,
Анда тура түскен.
Хан Мирген аархы сари хырин харап көр тур:
Хара сынның аархы саринда
Ах чазы хуба сөөлчедір,
Ах чазының ортызында
Хайдар-хайдар улуғ ниме харалып турчададыр.
Хан Мирген танып полбин турыбысхан:
Кізі тізе – кізі нимес осхас,
Аң тізе – аң нимес осхас,

Чир дее танып полбады.
Хан Мирген чоохтап тур:
– Улуғ-туруғ кизилер чоохтасчан:
Улуғ нимеден хорығарға чарабас,
Улуғ нимеден хорыхпаза,
Улуғ нима позы хорығадыр тіп исчеңмін.
Хан Мирген тулағазын туу тартыныбысхан,
Хан позырах адына сах анаң хамчы салыбысхан,
Чар полған ахсын чайхабысхан
Хан позырах ат ах чазыда,
Чилбігей хус чили сиіліп,
Чаған наңмыр чили сүўліп,
Ах чазының ортызындағы
Харал турған нимее читіре ойлап,
Анда тура түскен.
Хан Мирген, тулағазын аза тартып,
Амды көріп турыбысхан.
Көріп турза, ўс азахтығ хара пииге алтан салған
Уғаа хорғыстығ нима турча:
Ўс ала чылан сүрместіг,
Харах аразы харыс читпестег,
Хулах аразы хулас читпестег,
Хозан тістіг, хой харахтығ,
Чирдең хара сырайлығ нима
Хара пиинің ўстўнде одырчададыр.
Хан Мирген, хорыхханынаң,
Изен ме, минді бе тіп тапсабысхан.
– Изенөк, миндөк алған кизім, Хан Мирген.
Хан Мирген чоохтап тур:
– Мини піліп, мини танып турған
Ноо нима полчанзың?
– Я, – тидір, – чирнің чабызы чирдең сығып одырбын,
Ўс азахтығ хара пиіліг
Ўзўт Арығ хыс мин полам.
Адам-ічем чирінең пу чирге сығарда,
Чоохтазып сыххам, – тидір, –
Ноо алып пурун урунза,

Ағаа парарға чоохтанғам.
Пастағы часкам, Хан Миргенім,
Син урун пардың,
Чир чабызы чирге чөрібізербіс.
Чирнің чабызы чирде,
Пу киліп одырғанда көр килдім,
Төңіс талай пар,
Төңіс талай суғның хазы чирде
Ана анда чуртабызарбыс.
Паға, килескі көп ол чирде,
Піске чирге чидер, – тидір.
Хан Мирген сағынып турыбысхан:
– Хайди поэычаң нимезі полчаң.
Хан Мирген амды чоохтап тур:
– Ызўт Арығ, сині алар кизіні мин пілчем.
Ызўт Арығ сурча:
– Мині алар кизі кемдір?
Хан Мирген: «Я, сині алар кизі –
Хара хула аттығ Хулатай,
Сині ташпин, чирнің ўстўн ибирче».
Ызўт Арығ чоохтап тур:
– Хайда-хайда чўрчеткен Хулатайны
Хайдаң килеп табарбын,
Пастағы часкам – Хан Миргенім –
Чир поэытпаспын мин сині.
Хан Мирген: «Поэыдыбыс, – тидір, –
Хулатайны мин таап пирем».
Ызўт Арығ: «Ўрдең таап пирерзїң ме?» – тидір.
Хан Мирген: «Ўс чылдаң таап пирем», – тидір.
Ызўт Арығ: «Чох, Хан Миргенім, – тидір, –
Ўс чылға читкенче піс
Ўс палалығ пол парарбыс,
Чир поэытпаспын, Хан Миргенім».
Хан Мирген: «Пір чылдаң таап пирербїн,
поэыт», – тидір.
Ызўт Арығ: «Пір чылға читкенче,
Пір палалығ пол парарбыс, – тидір, –

Чир позытпасын мин сині». Хан Мирген тарых турадыр:
– Ёс күннең таап пирем, поэдыбыс, – тидір.
Ўзүт Арығ чоохтап тур:
– Че, ёс күннең табар ползаң, пар.
Ўс күннең хара хула аттыг Хулатай
Мында читпезе, ёс азахтыг хара пии
Хыриңда тура түзер, Хан Миргенім,
Истіп турзың ма мині?!
Хан Мирген хан поэзрах адын
Айландыра тартып, хамчы сапханда,
Хан поэзрах ат ойлап сыххан.
Кіріс пағ чіли кириліп одырадыр.
Кизін пағ чіли сөөліп одырадыр.
Хан Мирген хан поэзрахтың үстүнде
Орлап-сыхтап одырадыр амды:
– Алып Хан Хыс пичемнің
Чооғын даа искен ползам чи,
Хара айнаға таптыр салдым,
Хайди ла хубулыпчатхайбын.
Хайда-хайда парыбысхан Хулатайны
Хайдаң табар полам.
Алып Хан Хыс пичемнің
Сөзін дее искен ползам чи,
Чик чабалға таптыр салдым,
Хайди ла азырылчатхайбын.
Хан поэзрах ат, чирдең пасха чирге,
Суғдан пасха суға сабылып, ойлап одырадыр.
Хан Мирген сағынып ізептеп одыр:
– Хайда-хайда чөрчеткен Хулатайны
Хайдаң табам ёс күннің аразында...
Ах Ханның чирінде көп чирдең
Ат чыыл парды полар арға-мөрийге,
Көп чирдең алып чыылды полар артых тойға.
Ах Хан чиріне парыбыссам,
Анча чыылған алыптарда
Пірее дее алып Хулатайны көрді полар,

Анда истіп алзам, Хулатайны табарбын.
Хан поэрах адын Ах Хан чирінзер хамчы сапхан.
Хан Мирген көріпчетсе, хайзы-хайзы чирде
Арғалығ ах сын көрін турадыр,
Хан поэрах ат ол чирге читіре ойлаан.
Арғалығ сынның үстүне читіре сығара ойлаанда,
Хан Мирген аттың ахсын тартыбысхан,
Аархы сарин харап турыбысхан:
Ах талай сұғны хастада
Арғал чон чуртап парыбысхан,
Хадарған мал чайыл парыбысхан
Ах Ханның чирі чадыр.
Алтын чечпее ат сыыспинчадыр,
Ах өрге ибге алып сыыспинчадыр.
Хан Мирген сағынып турыбысхан:
– Хайдағ ондайнаң алыптардаң
Чоох сурып алчаң поларбын,
Сағынып алды Хан Мирген:
– Че, піди чарир неке! – тидір.
Ай чалбағы молат хылызын
Оң пілекке түзірібіскен,
Хан поэрах аттың ахсын чайхабысхан.
Хан поэрах ат амды
Арғалығ сыннаң индіре үкүс салған.
Улуғ аалға читкенде,
Хан поэрах аттың ахсын
Аал тастынча тартыбысхан.
Кізі көрбее саринаң хан поэрахты
Азахнаң холтыхти тепклеп,
Хылчығастап тағып парадыр.
Хан Мирген поэры ойда чадыбызып:
– Т-п-р-у! – тіп хысхыр парадыр,
Тасты талбах, істі нін хан поэрах ат
Чирнің хыри чирдең піди
Пу чирге читіре ойлады,
Ахсын чир тартып полбин парим!
Улуғ аалны пір айландыра

Ойлап кил парыбысхан.
Тойға чыылған алыптар
Ах өрге ибдең прайзы сыххлап килді,
Хан Миргенні көрглеп турлар.
Хан Мирген, алыптарны көре, ойлат килип,
Хан поэрах аттың үстүнде
Поэ, ойда чадыбызып, ахсын тартып,
Пір саринаң тағып килче азахнаң:
– Т-п-р-у, хаама! Чир тартырбады ахсын!
Ай чалбағы молат хылызын
Көдіріп пулғап одыр:
– Мынча чыыл парған алыптар,
Хулатайны кем көрген,
Көрген кізі пар полза – табырах сөлебис,
Табырах чоохтабыс! – тіп кили, –
Мыннаң чидер ползам, пу хылыснаң
Парчаңарның пазын кизе саап парыбызам!
Хылызын пулғап, іди хысхыр кили.
Анча чыылған алыптардаң пір алып кізі
Алыптарның аразынаң сығара пастыр киліп,
Хыйғылап, хысхырып чоохтап тур:
– Мин, мин көргем, – тидір, –
Мыннаң мындар чуртапча,
Ах сынның алты чирде,
Алтын чағалығ ах талайның хазы чирде
Алты ханаттығ ах ой аттығ
Алтын Теек алыпнаң Хулатай
Ах сынның үстүнде тудызып хабысчатхан.
Алтын Теектің арығ күзі албин,
Албах саа читпинчеткен, – тидір, –
– Хулатай сурчатхан, – тидір,
– Алтын Поос туңмаңны пирерзің ме, – тіп,
Алтын Теек пирер полчатхан.
Хан Мирген алыптарның хыринча иртіп чөрібіскен:
– Пу чыыл парған алыптар,
Ана, пу алыптың сылтаанда, тіріг халдыңар,

Пазыңарны кизе сапхлап парыбызар полғам! –
тидір.

Арғалығ сынға сығара ойлат пари Хан Мирген.
Алыптар көрің, тўкўріктері ам тоолас тур:
– Хан Миргенек не хайдағ, – тісчелер, –
Аннаң хорыхтырбыс тің, ачырғанысчалар.
Арғалығ сынны хан поэрах ат
Азыра ойлап парыбысхан.
Алтын Тесктің чирін көре,
Хан поэрах ат анда ойлап парыбысхан.
Хан Мирген арығ кўзі чох таа полза,
Хан поэрах ат сині чох чўгўрік ат полтыр,
Хан Миргеннің ікі хараана
Ниме көрінмин одырадыр,
Ікі хулахха ниме истілбин одырадыр.
Алтын Тесктің чиріне читіре ойлаан.
Арғалығ ах сынға сығара ойладып,
Арғалығ ахсын тохтада тартыбысхан,
Хан поэрах ат тура тўскен.
Хан Мирген улуғ аалны харап көр турадыр.
Ах өрге ибнің алнында
Алтын чечпее палғап салған хара хула ат,
Алты ханаттығ ах ой ат.
Хан Мирген сағын тур:
– Хулатайға хайди чойланчаң.
Сағынып алды: «Че, піди килізер».
Хан поэрах атха хамчы салды,
Хан поэрах ат арғалығ сыннаң индіре ўкўс салған.
Улуғ аалны аралы ойлаан,
Ах өрге ибнің алнында тура тўскен.
Хан Мирген, аттаң тўзіре сегіріп, ат таа палғабин,
Ханның-пигнің ах өрге ибіне кире ойлаан.
Кире ойлап килзе, Хулатай Алтын Тескнен
Алтын стол кистінде араға ізіп,
Изір парыбысхан одырчададырлар.
Хан Мирген изенде изен тібеен,
Минді дее минді тібеен,

Пас киліп, Хулатайны хамахтаң
Мунзурухнаң оң холнаң сапхан.
Хулатай пазын көдірібіскенде,
Сол холнаң наах пастыра салыбох ирткен –
Хулатайның пазы даа хыймырабаан.
Хан Мирген анаң, нандыра пастыр парып,
Орлап-сыхтап тура парған.
Хулатай алтын стол кистінең тур килген:
– Хан Миргенім, хайди полдың? – тидір.
Хан Мирген сыхтап ла тур, орлап ла тур.
Көрбеен саринаң Хан Мирген,
Харағына тўкўрік сўртклен,
Харағын хызарта чыс турадыр.
Хулатай, Хан Миргеннің пазын сыйбап:
– Хайди полдың, Хан Миргенім,
Чоохтап пир, – тіп турадыр.
Хан Мирген, пазын көдіріп,
Сыхтап-орлап чоохтап тур:
– Адаңмынаң, Хулатай,
Хан хара суғның хазында,
Хастах пастығ час тайғаның хыринда
Алты азыр пастығ ах өрге иб
Ағыл сағыснаң халды ба,
Ах өрге ибнің істінде
Хыс сомы хызыл тас
Истең сағыснаң халды ба,
Хыс сомы хызыл тас
Айна чабалның холына кір парған.
Аны сўрізіп парып,
Ах чазыда сўре читкем.
Ах чазының ортызында
Алты ай тудыстым.
Арығ күзім хаппин, албах саам читпин,
Айна чабалны ах чазының ортызында
Арға-сўменең ўс күнге молчап, хазап килдім,
Пўўнгі күнде ўзінчі күні.
Позып парарға чөр, Хулатай,

Хан Мирген орлап-сыхтап тур.
Хулатай, аны ла икенде,
Ағар чааға кисчең ай үлгүзі пөрігін хаап,
Кизерге дее маңзырап,
Ах өрге ибдең сығара ойлаан,
Хан Мирген соонацох сыхты.
Хулатай, хара хула адын
Алтын чечпеден систіп, алтан тур.
Хан Мирген, пас киліп, чоохтап тур:
– Хулатай, пу Алтын Поос хатыңны
Амды хайди идерзің?
Хулатай: «Хайди идем», – тидір.
Хан Мирген: «Син аны мағаа пирібіс», – тидір.
Хулатай: «Ах, Хан Мирген» – тидір.
Алтын Теек ах өрге ибдең сых килген,
Алтын кірлезінің үстүнде
Мыны көріп турчададыр.
Хан Мирген: «Хулатай, – тидір, –
Син чоохта Алтын Теекке,
Алтын Поос туңмазын мағаа пиріп, той итсін».
Хулатай чоохтап тур:
– Алтын Теек, Алтын Поос туңмаңны
Хан Миргенге пиріп, артых тойны идерзер.
Хан Мирген анаң, айланып, чоохтап тур:
– Алтын Теек, истиң ме, Хулатай ниме чоохтады.
Алтын Теек: «Я, истим», – тидір.
Хан Мирген, Алтын Теектің чирінде
Хат алып, той идерге чат халды.
Хулатай сах анаң хара хула атха хамчы салған,
Хара хула ат арғалығ сынны азыра ойлап парған.
Чирнің тоғырынаң, сынның пөзігінең
Хара хула ат, сүүлініп, ойлап парған.
Алын азах азырых сынға сүүлінібіскен,
Кизін азах кизіркi сынға сүүлінібіскен.
Тағдаң таға тастап,
Сыннаң сынға сегір парыбысхан –
Ах Ханның чирін иртіре ойлаан.

Арға-мөрийге чыылған алыптар
Хара хула аттың тігіртіне
Ах өрге ибдең прайзы сыххлап килген,
Көріп, турғлап халдылар.
Хулатай, пөрік кизерге маңнанмин,
Пір холында пөрігін тудынғанынаң
Пазы ағбай парған парчададыр.
Алыптар аны таңнап, аны чапсып халдылар.
Хайдағ күстіг Хан Мирген полған,
Сині чох улуғ алып Хулатай
Хан Миргеннең хорығып,
Пөрігін дее кизерге маңнанмин парир.
– Хайди Хан Миргенні тарындырып,
Парчабыс, өдіртпедібіс, – тіп, суулаза халдылар.
Хулатай чир арғазы хара сынға читіре ойлатхан.
Хара сынның үстүне сығара ойлаанда,
Хара хула аттың ахсын тохтада тартыбысхан,
Хара хула ат тура түскен.
Аархы сарин Хулатай харап көр турадыр,
Ах чазы хуба сөл анда турыпчададыр.
Ах чазының ортызында
Хайдар-хайдар ниме харал турчададыр,
Хулатай, таңнап, чапсып тур:
– Сорығох төреен Хан Мирген полтыр,
Андағ улуғ нимені хазап салған,
Мин не читкенче турзын.
Тулағазын туу тартыбысхан,
Хара хула атха сах анаң хамчы сапхан.
Хара хула ат, ах чазының ортызына чидіп,
Харал турчатхан нименің хыринда тура түскен.
Хулатай, тулағазын аза тартып, көрібіссе,
Ўс азахтығ хара пииге алтан салған,
Ўс ала чылан сүрместіг,
Тісче хара тас хуйах кис салған,
Хой харахтығ, хозан тістіг,
Ўзе тутпа пилліг
Тіріг ле хорғыстығ ниме турыпчададыр.

Хулатай, көріп, пір табыс тапсабин,
Пір чоох чоохтабин, турыбысхан.
Ўзүт Арығ чоохтап тур:
– Алған чабазым, Хулатайым,
Сині сағыш турбын,
Чирнің чабызы чирге ам чөрібізеен,
Чуртир пістің чирібіс
Төңіс талай хыри чирде,
Паға-килескі көп – піске чирге чидер.
Че Хулатай анда сағын турчададыр:
– Хан Миргенек пуға урунған одыр,
Хан Миргеннің сүмезіне кірді одырбын.
Хулатай көр тур:
Ўс азахтығ хара пии турча.
Хулатай сағын тур:
– Ўс азахтығ нима хайдар ойлир.
Аран-чула хара хула адының
Алнына сығара ойлир ат чох полқан,
Хара хула адының ахсын
Айландыра тартып алған.
Чар полған ахсын чара тартхан,
Чазы полған путха хамчы салған –
Хара хула ат сах анаң үкүс салған.
Алты күннің чирге читіре ойлап парыбысханда,
Ўс азахтығ хара пиинің үс азағы сарбайбинаң
Хара хула аттың алнында тоғыр тура түскен.
Ўзүт Арығ: «Алған кізім, Хулатайым,
Изің иртче бе, ағылың асча ба», – тіп,
Чоохтанып, тапсап турадыр.
Хулатай хара хула аттың ахсын
Айландыра тартып алған,
Пазох піргер хамчы саабысхан.
Хара хула ат үс күннің чирге
Читіре ойлап парыбысханда,
Ўс азахтығ хара пии, үс азағы сарбайып,
Хара хула аттың алнында тоғыр тура түскен.
Ўзүт Арығ тапсап, чоохтап тур:

– Алған кізім, Хулатайым,
Изің синің иртпезін,
Ағылың синің азып чөрбезін.
Хулатай тизіп тее полбаанда,
Азырылып таа полбаанда,
Хара хула аттың үстүнен,
Ўзүт Арығның үстүне сегірібіскен.
Ўс азахтығ хара пииден
Ўзүт Арығ хысты аңдара тарт чөрібіскен –
Хулатай ас пилге тахлап халды.
Ўзүт Арығ Хулатайның чарнынаң
Айанаң ўс хати саабысхан...
Хулатай: «Экей, алған кізім, Ўзүт Ариим,
Изің иртіпче бе, ағылын азып чөр бе?»
Изен-минді тіп, Ўзүт Арығны
Ўс хати охсан турадыр.
Аннаң аңдар, аттарына алтанып,
Көглерін көглезіп, ырларын ырлазып,
Ээк-мойын алызып, хучахтазып чөрібіскеннер.
Чирнің чабызы чирге читкенче,
Читі ханның чуртын талап,
Хадарған малын, халых чонын сўре,
Төңіс талай суға анда читіргеннер.
Төңіс талай сугның хыри чирде
Чурт салып чуртабысханнар.
Хулатайнаң Ўзүт Арығ кизек той иткеннер.
Кизек чырғал иткеннер.
Той-пай ирткенде, Хулатайнаң Ўзүт Арығ,
Күннің-таңнаң араға ізіп, көглеzedірлер.
Олар чуртап алты айға чит чөрібіскеннер.
Ўзүт Арығ абахай, азах аар улып,
Алты айға чит парыбысхан.
Читінчі айында позында пар чөредір –
Тоғыс айға чит парыбысхан.
Аннаң аңдар синніг нименің сині читчедедір,
Тустығ нименің тузы читчедедір.
Алты ханның чуртын талап парғанда,

Ай Ханның хаты Ай Арыҕ
Идөк чуртын талатырып,
Оларның алнына ойлапчатчаң полтыр.
Ўзүт Арыҕ, тарығып, миндеп тура парған.
Инсей-хурайлар чыыл килген –
Ўзүт Арыҕ көрінібіскен:
Ала маңыс оол пала,
Трапча күмүс тырғахтыҕ,
Алтын-күмүс састыҕ осхас,
Уғаа сіліг ир пала.
Ўзүт Арыҕ абахай амды
Ала харағының оды чайылып одырыбысхан.
Оңарылып, Ўзүт Арыҕ чоохтап одыр:
– Истімнең сыххан паламны
Ікі минің холыма пириңер,
Ікі имчесем минің эмзін.
Ай Арыҕ час паланы, арыҕлап-сіліглен,
Ўзүт Арыҕ ічезінің холына пирді.
Ўзүт Арыҕ, хойнына суғыш,
Ікі имчегін ахсына сух тур.
Час орай пала Ўзүт Арыҕ ічезінің имчесен
Эммин, пүре тудыныбысхан,
Пазын оңар-тискер пулғап тур.
Ўзүт Арыҕ чоохтап тур:
– Пу паланы өдіріп, идін пызырып, ағыл пириңер,
Мин аның идін чіп салам –
Мағаа көктебин, пасха төріп партыр.
Ай Арыҕ чоохтап тур:
– Экей, Ўзүт Арыҕ, пала, төри ле, имчек эммечен,
Алты-читі күнге читсе, анда эмер.
Ўзүт Арыҕ чоохтап тур:
– Мин хайдаң пілим,
Алында пала тапшаан кізі,
Ікі имчесемнің сүді сығара саап тур.
Ай Арыҕ чоохтапча:
– Аны саап саладырлар.
Ўзүт Арыҕ: «Саап саладыр полза,

Көнек ал кил, саап салым», – тидір.
Ўзүт Арығның алнына көнек турғыза пирген.
Ўзүт Арығ абахай ікі имчегінің сүдін
Алты ба, читі бе көнек сағды,
Инейлер тасхар сығар төкчедедірлер.
Аның сүдін чалғаан адайлар,
Аал ибіре ойлазып, улусчададырлар.
Ай Арығ абахай чоохтап тур:
– Ўзүт Арығ, пістің чирде
Пастағы пала төрізе,
Аал күннің кізілер, аарлап-честеп,
Астығ-суғлығ, арағалығ киледір,
Іди идерге чарир ба, Ўзүт Арығ?
Ўзүт Арығ чоохтап тур:
– Андағ поладыр полза, ноға чарабас – чарир.
Абахай Ай Арығ улуғ аалның істінде
Анда хабар салыбысты:
– Парчан кізі арағалығ килзін,
Ханыбыс-пигібіс Ўзүт Арығны честеп-аарлирға.
Арағал чон, араға тимнеп,
Күннің улуғ ідістіг килгенчедедірлер.
Ўзүт Арығны улуғлап,
Ханыбыс-пигібіс тіпчедедірлер.
Хулатайнаң Ўзүт Арығ анда араға ізіп,
Тоғыс күнге чит парғаннар.
Изіріктері улуғ пол парыбысхан,
Ырларын ырлас турадырлар,
Көглерін көглес турадырлар.
Он ікі күнге читкенде,
Ўзүт Арығнаң Хулатай, изіріп,
Ах чарыхтаң азып чөрібіскеннер.
Хулатай, алтын стол кистінең турып,
Күп төзекке чидіп, андарылыбысты.
Харых табызы харлап,
Алып кізі чуул чөрібіскен.
Ўзүт Арығ, алтын столдаң турып,
Хулатайға хости андарылыбысхан,

«Хулатайның палазы Хан Миргеннің чирінде». Бойко Анна,
10 кл. (2017). Асхыс аймағы, Калининдегі ортымах школа

Харых табызы күзүребөгіскен.
Алып кізілер ирік чох чуул парғаннар.
Ай Арығ, час орай паланы хучахтап,
Ах өрге ибдең сығып килген.
Хараағы тўн пол парыбысхан,
Хадарған мал халын чөктеге тўс парыбысхан,
Халых чон халын уйғаа тўс парыбысхан.
Ай Арығ хараағы тўнде
Хара хула атты анда таап алды.
Ахсына молат пурғах сухтырлар,
Төрт азағына молат кізен сухтырлар.
Ахсындағы молат пурғағын
Оода тартыбысхан Ай Арығ,
Төрт азағындағы молат кізенін сыы тудыбысхан.
Хара хула ат ардап-чудап партыр.
Ікі нааны көнек ілгедег,
Ағасха чапхан теері осхас пол парыбыстыр.

Хара хула аттың парар чирі чох полды,
Пағынып сығар тағы чох полды.
Чирнің пөзігі Тастығ сынға
Хараағы тўнде сығара ойлаан.
Аархы сарин хара хула ат көр турза,
Алып Хан Хыстың Хан Миргеннің чуртына
Амды чидіп килген полтыр.
Тастығ сыннаң хараағы тўнде
Хара хула ат иніп тўскен, улуғ аалны көре,
Халых чон халын уйғаа тўскен туста
Улуғ аалны аралап одыр.
Узупчатхан адайның үстўнче сегіріп,
Узупчатхан адай хара хула атты пілбин халадыр.
Алтын чечпе тўзіне чит киліп,
Хан поэырах аттың хыринда тура тўскен.
Хан поэырах атнаң хара хула ат
Оғыраныза тўзіп тохтадылар.
Хан Миргеннің хаты Алтын Поос
Узуп полбин чатхан полтыр,
Іди чадып тыңнапчатса,
Хараағы тўнде алтын чечпе тўзінде
Аран-чула аттар оғыраныза тўзіп тохтадылар.
Алтын Поос Хан Миргенні усхур тур.
Хан Мирген: «Ноо ниме полды?» – тидір.
– Көрдек, Хан Мирген, алтын чечпе тўзінде
Аран-чула ат читкен осхас.
Хан Мирген, хараағы тўнде сығып,
Алтын чечпе тўзіне пас киліп, көр турза,
Хара хула ат чит киліп турча.
Хара хула аттың үстўнде
Алтын-кўмўс осхас састығ
Сіліг ир пала одыр салтыр.
Хан Мирген хара хула аттың үстўнең
Ир паланы аңдара тартып,
Хара чирге ойда тастаан.
Айна палазы тіп соғып,
Тепклеп чөре парған.

Ол сағбаа Алтын Поос абахай сығып көрзе,
Хан Мирген арығ сіліг паланы,
Соғып, типсеп, сапхлап тур.
Алтын Поос көр турза,
Хулатайның хара хула ады пу тур салтыр.
Алтын Поос Хан Миргеннің пазына тыныбысты:
– Айна, сілее! – тидір, – сағаа парбаан ползам,
Пу паланы мин табар полғам!
Хан Миргеннең Алтын Поос, тудызып,
Анда харбас тура парғаннар.
Ол сағбаа Алып Хан Хыс
Ах өрге ибдең сығып килген.
Пас киліп, амды көр турза,
Хан Мирген ирепчі тудызып турлар.
Алып Хан Хыс сурап тур:
– Хараағы тўнде хайди польып тудыс турзар?!
Алтын Поос чоохтап тур:
– Кўрзең мыны, пу айнаны,
Мындағ чахсы паланы соғып тур.
Пу айнаа парбаан ползам,
Пу минің палам поларчых,
Пу паланы мин тапчаң полғам.
Алып Хан Хыс көрібіссе,
Алтын-кўмўс састығ,
Трапча кўмўс осхас тырғахтығ
Арығ сіліг ир пала тур салтыр.
Анаң, көріп турза,
Хулатайның хара хула ады мында турыпча.
Алып Хан Хыс, арығ сіліг паланы
Холнаң чидініп, ах өрге ибінзер чөрібісті,
Ах өрге ибіне кир килген,
Хан Мирген ирепчі тудыза халды.
Атар таң кил атып,
Арығ кўннің хараағы сыхчададыр;
Алып Хан Хыс алтын столын тартып,
Ас-тамағын турғызыбысхан.
Хан Миргеннің Алтын Поостаң

Пір ир пала төреен полтыр,
Алып Хан Хыс аны азырапчатхан полтыр.
Алтын столның кистіне
Ікі паланы одыртып,
Ас-тамахнаң азырапчададыр.
Тозып тохтап, ікі пала
Ах пайзаң ибнің істінде
Ойнап ойласчададырлар.
Иир тузы пол парғанда,
Ікі паланы хойнына суғып,
Ол харааны узуп хондылар,
Ол тўннi тўннеп хондылар.
Сарғалып киліп таң атчададыр,
Сарғалып киліп күн сыхчададыр,
Хыс күлүгі Алып Хан Хыс
Турып килген күп төзектең.
Алтын полған столын тартып,
Ас-тамағын турғызып,
Ікі паланы одыртып алып,
Ас-тамахнаң азырапчададыр.

* * *

Олар іди одырчатханда,
Хайзы-хайзы хайдағ-да чирде
Чир пизіп халды,
Чиген сооғып халды,
Ниме-де нигленіп иртті.
Че ол күн ікі пала
Ах өрге ибнің істінде
Ойнап ойласчададырлар.
Ікінчі хонығын хондыларох.
Ікінчі күнін олар анда
Іди азыранып одырчатханда,
Ыраххы чирде нүккен ниме
Чағын нүклеп иртіпчедедір.
Алып Хан Хыстың хабырға-сөөгі сыстазып,

Чүрегі сиртлезіп одырадыр.
Ол күн иир полғанча ікі пала
Ибнің істінде ойласчададырлар.
Ұзінчі хонығын хондыларох.
Иртенгі тамахты чіп одырғаннарында,
Тастығ сынның үстүнде
Хайдағ-да ниме пизіп,
Ноо-да ниме нүклеп сых килген.
Чирнің арғазы ээлізе түскендег,
Тигір талаазы азыла түскендег,
Алып кізі хыйғы салыбысхан:
– Аран-чула хара хула атха
Мында читтібіс, – тіп турадырлар, –
Часнаң орай палабысты
Мында тутхайбыс, – тіп турадырлар.
Чатхан тас чара чачырапчатхандаг,
Турған агас тура хахсалчатхандаг.
Алып Хан Хыс ізік азып көрібіссе,
Ұс азахтығ хара пии
Тастығ сынның үстүнде
Орты хабырғача хара чирге кире түс парған турча.
Хулатайнаң Ұзүт Арығ ұс азахтығ хара пииге
Усхас салған, анда хыйғылап турлар.
Аннаң айланып, Алып Хан Хыс
Тоғыс аастығ хызыл тас сундуғынаң
Тоғыс мархалығ ах хуус хуйағын сығарып,
Хан Миргеннің палазына аны кизіртті.
Хан Миргеннің палазы кизібіскенде,
Хара чирге ұс түргели чадыбысхан.
Ай пөрізі саадағын
Алты сари тартып хурчаныбысхан,
Алын, кизін идегін хурына хыстыныбысхан.
Ағар чааға кисчең ай үлгүзі пөрігін кизібіскенде,
Молтырыхча кире түс парир.
Хулатайның палазына көк плис тон кизірттіп,
– Че, парыңар, палаларым, – тидір.
Алып Хан Хыс чоохтапча ікі палаа.

Хан Миргеннің палазына чоохтап тур:
– Мыннаң чидіп парзаң,
Хулатайнаң син тудызарзың.
Хулатайның палазына чоохтап тур:
– Тастығ сынға сыхчатсаң, чоохтанарзың:
«Іче кізі, Ызүт Арығ, часнаң орай полғам,
Пір дее нимені пілбеебін,
Парчан нимені пастаан
Ах Ханның хаты Ай Арығ полған,
Түгеде нимені пастаан
Хара хула ат ол полған»,
– Иди чоохтап парарзың.
Че Ызүт Арығ ічең сині көрзе,
Паарынаң сыххан палазы аястығ полар,
Паары-чүрегі хайнап турар;
– Че, палам, – тіп чоохтир,
Синнең полбаан полза,
Ікі имчеемні эммеезің, – тир.
Ызүт Арығ ічең, үс мархалығ хара тас хуйағының
Үс мархазын систіп, чаза тастабызар.
Пір дее нимеден хорыхпин,
Ызүт Арығ ічене читіре ойлап парарзың,
Ікі имчеен эмерге тіп,
Хойнына кире ойлирзың.
Хойнына кире іди ойлап,
Ас пиліне анда тыынарзың,
Чалаас идінең хабарзың,
Ызүт Арығ іченнің
Хара тас хуйағының тастынаң тыынып,
Чир сыдап полбассың,
Арығ күзің хаппас.
Ах өрге ибдең ікі паланы сығарыбысты;
Ікі пала улуғ аалны арали ойлас парилар.
Тастығ сынға читіре ойлап,
Андар сығара ойлас парилар.
Хулатайның палазы, тура түзіп,
Хыйғылап, чоохтап тур:

– Іңе кізі, Ызўт Арыґ, часнаң орай полғам,
Пір дее нимені пілбеебін,
Парчан нимені пастаан
Ах Ханның хаты Ай Арыґ полған,
Тўгеде нимені пастаан
Хара хула ат ол полған.
Ызўт Арыґның паарынаң сыххан палазының
Иди чоохтаан чооғын истіп,
Хара чўрегі хайнап турадыр.
Ызўт Арыґ чоохтап тур:
– Че, палам, синнең полбаан полза,
Ікі минің имчеем эммин килібіскезің,
Амды ікі имчеем эм ал.
Ыс мархалыґ хара тас хуйағының
Ыс мархазын систіп, паарын чаза тастады.
Ызўт Арыґның палазы андада
Пір нимеден хорыхпаан,
Пір нимеден чалтанмаан,
Ызўт Арыґ іңезіне читіре ойлаан.
Имчеен эмерге хойнына кире ойлап,
Чалаас полған ас пиліне тахлап халды;
Хара тас хуйағының істінең
Чалаас идінең тудып алды.
Ызўт Арыґны пу чирде
Чиң парар ниме чох полтыр;
Че Ызўт Арыґ іңезінең анда тудызып, хабызыбысхан.
Хан Миргеннің палазы,
Хулатайнаң тудызып, хабызыбысхан.
Тастыґ сынның ўстўнде
Улуґ тудыс, улуґ хабыс улыбысхан.
Азах саабызып, алыптар
Айланызып турадыр,
Азылбас-парбас ах тубан
Азах алтында ораал турадыр.
Идек саабызып, кўлўктер
Ибірілізіп турадыр,
Кўдірілбестег кўк тубан

Идек алтында ораал турадыр.
Тағның пөзігі талалчададыр,
Талай суу салғылчададыр
Хан Миргеннің пу чирінде.
Олар іди тудызып, алты күнге читтілер.
Ўзүт Арығ абахайның арығ күзі хапшин,
Албах саа читпин чөре парған,
Ачиин сала хыйғы салған:
– Алған кізім, Хулатайым,
Арығ минің күзім хапшин пари,
Албах минің саам читпин пари.
Хулатай, Ўзүт Арығ хатының хыйғызын истіп,
Тарых чөре парған.
Ахсының сүді арыбаан,
Арғазы, мойны хатпаан Хан Миргеннің палазын
Көдір киліп тастаан.
Ас пилін азыра тепті,
Ас оорхазын сыы тепті,
Хан Миргеннің палазы, анда өліп, чадып халды.
Аннаң айланып, Хулатай
Ўзүт Арығны көре пас килді.
Ўзүт Арығны чара тартып,
Час орай паланы Хулатай тудып алған;
Час орай пала Хулатайның холында
Инеліп-чобалып чөре парған.
Иди инеліп чөргенде, тигір паарынаң
Ат пазынча арығ көök хус
Тастығ сынның үстүнде түскен.
Тастығ сынның үстүнде одыра түзіп,
Тапсап тура парған.
Аар айланып тапсаза,
Хуруп парған ағасха пұр өзіп турадыр,
Пеер айланып тапсаза,
Хуруп парған чулаттарда
Суғ соолап ахчададыр.
Аның табызына өліп парған ниме
Тірілчеткен чили пілдіреді,

Изі чоһ кизиң сағызы кірчеткендег поладыр.
Хулатайның ис-сағызы орнына кір чөре парған.
Оңарыл килзе, Хулатай,
Час орай паланы өдірің,
Чатырыбызарға чит парыбыстыр;
Кистінде кизи таһсап тур:
– Хулатайым, табырах өдірібіс,
Табырах чатырыбыс, – тіпчедедір.
Хулатай, ноо ниме таһсапча тіп, – көрібіссе,
Ўзүт Арығ пу турып алтыр.
Хулатай час орай паланы хыйа тастабысхан,
Ойлап килің, Ўзүт Арығны хапхан.
Ўзүт Арығ абахай, хырых хыбын польып,
Тоолап, пурлабысхан –
Хулатай чаза хаап, чаза тут халды.
Ўс азахтығ хара пии турған чирде,
Тубан польып чайылып, чиг чөрібіскен.
Хулатай улуғ аалны көр тур,
Алып Хан Хыснаң Хан Миргеннің чиріне
Чидіп килген турыпчаттыр.
Ат пазынча көөк хус
Ханат саап учух парыбысхан.
Хан Миргеннің палазы
Арығ көөк хустың табызына,
Иди-ханы кірізің, тіріл парған.
Икі пала Тастығ сыннаң индіре,
Улуғ аалны көре, ойлаза түскеннер.
Хулатай инібөк түсті,
Улуғ аалға чидіп, Алып Хан Хыстың
Ах өрге ибіне кірді.
Изен сала изеннезің,
Минді сала минділес тур Хулатай.
Изен-минді ирткенде, алтын сірееге одырыбысхан.
Алып Хан Хыс, алтын столын таргып,
Ас-тамағын турғызыбысхан.
Икі паланаң Хулатайны одыртып,
Аарлап-честеп сыйлап одыр.

Алып Хан Хыс анаң, парып,
Тоғыс аастығ хызыл сундухты азыбызып,
Хыс сомы хызыл тасты сығарды.
Анаң алтын саптығ хамчы,
Алтын арчол ах плат сығарған.
Хыс сомы хызыл тасты
Алтын саптығ хамчынаң ўс хати сапхан,
Хыс сомы хызыл тас
Хыс пала пол чөрібіскен,
Иді-ханы кіріп, тынчаң тыны чох чадыбысхан.
Алтын арчол ах платнаң
Ўс хати сапханда, улуғ тынып,
Улуғ ўскүрініп, турып килген.
Ханнаң хызыл сырайлығ
Арығ сіліг хыс анда турыбысхан.
Алып Хан Хыс ол хысты ас-тамах чирге
Алтын стол кистіне одыртыбысхан.
Хулатай хыс палазар, аба чіли,
Алаңнада көріп тур,
Пүўр чіли, пөлерте көріп одырадыр.
Хулатай чоохтап одыр:
– Хайдағ чирде чирліг полғазың,
Ноо суғда суғлығ полдың,
Адаң-іцең кем полды,
Ады-соолаң ноо полды.
Ханаттығ хусха хубулып,
Ноо килген полғазың пу чирге?
Хыс пала чоохтап одыр:
– Я, – тидір, – минің чир-суум күн күнөрте чирде,
Хызыл хум сынның алты чирде,
Хан талай суғның хазы чирде.
Хан Арған адалығ, Хан Арығ ічеліг
Хан Чібек Арығ адым-солам.
Адам-ічем чирінде улуғ чаа килген,
Улуғ чаада адам Хан Арғанның
Арығ күзі хаппинчатханда,
Сині, Хулатай, мин кілеп килген полғам,

Хабырғадаң хайыс пирер бе тіп,
Тустан турыс пирер бе тіп.
Пу чирге читкенде, син алтын чечпе тӱзінде,
Алығ адай чіли, иреп улупчатхазың.
Иди чоохтап ирткенде,
Анда одырған Хан Мирген
Ах ӱрге ибдең сых чӱрiбiскен,
Халых чонға хыйғы салыбысхан:
– Улуғ той-пай амды ползын,
Хулатай Хан Чiбек Арығны алыбысты.
Халых чоны, чыылып,
Улуғ той, улуғ чырғал салыбысты.
Хан Мирген, Хулатай паза Алып Хан Хыс
Тойда араға iзiп тӱскеннер.
Хан Чiбек Арығ алынча ах ӱрге турғызып,
Iкi оолны анда кӱрiп азырапчададыр.
Тоғыс кӱннiң пазында той тоозылды,
Толай чоны тарады.
Хулатай, Хан Мирген паза Хан Хыс
Арағох iзiпчедедiрлер.
Ирнiң кӱлӱгi Хан Мирген
Сағыснаң санасчададыр,
Кӱгiснен кӱресчедедiр,
Кӱп нименi сағын чӱредiр:
– Адаңмынаң Хулатайның
Алар хатын мин ал салғам,
Адаңмынаң Хулатай амды
Алтын Поос хатын аларға идiбiспезiн.
Алып Хан Хыс пичемнi пирiбiссем,
Чистем пол парар Хулатай,
Хачан чистем пол парза,
Алтын Поос хатымны аларға тiбес.
Алып Хан Хыс пичемнi пу Хулатайға
Хайдағ ондайнаң пирiбiсчен.
Хулатайның изiрiгi улуғ.
Хан Мирген Хулатайны туюххан,
Ах ӱрге ибдең сығар чӱрiбiзiп, чоохтапча:

– Че Хулатай, іскенде-чесенде,
Ойын күлкүзі пар ползын,
Син мағаа күрленеечік пол.
Алып Хан Хыс пичеңні
Чахсынан пирезің ме, чабалдан пирезің ме тіп,
Алып Хан Хыс пичем, хорыгып, тарын турар,
Піске күлкі-хатхы полар.
Хулатай изірігі улуғ чоохтап тур:
– Я, Хан Мирген, іскенде-чесенде
Хатхы-күлкі ползын.
Хан Мирген, Хулатайны алып, Хан Хыс пичезінің
Ах өрге ибіне кир килді.
Хулатай, Хан Миргенге күрленің, харлап тур:
– Алып Хан Хыс пичеңні
Чахсыдан пирезің ме, чабалдан пирезің ме!
Хан Мирген Алып, Хан Хыс пичезінің
Алнына пас киліп, чоохтап тур:
– Пиче кізі, Алып Хан Хыс,
Көрдек, Хулатай хайди чабаллан тур, –
Сыхтаан-орлаан кізі полып,
Хан Мирген харағын хызарта чыс турадыр.
Алып Хан Хыс тарынып одырыбысхан.
Хан Мирген Хулатайны пазох сығар чөрібізіп,
Пазох чоохтап тур:
– Көрдек, Хулатай, Алып Хан Хыс пичем
Пістің ойнап чоохтааныбысха тарын тур, –
Хан Мирген хатхырып, күліп тур, –
Че, Хулатай, мыннан айланып кірзебіс,
Син мағаа күрленіп, чораа соғарға полып,
Алып Хан Хыс пичеңні пирбезең,
Ах ханың чайам, арығ тының үзем тирзің,
Алып Хан Хыс пичем уламох тың тарын турар,
Піске хатхы-күлкі полар.
Хулатайның изірігі улуғ, чоохтап тур:
– Я, Хан Мирген, піске хатхы-күлкі ползын.
Ах өрге ибге кіріп килділер.
Хулатай күрлеп-нырлап тур:

– Алып Хан Хыс пиченні пирбезең,
Ах ханың чайам, арығ тының үзем.
Хулатай Хан Миргенні тудып алып,
Соххан полып, сазынаң сілік турадыр.
Хулатай изірік пілбес пол парыбысхан,
Алтын сірееге одырып,
Аар сабылып, пееер сабылып одыр.
Хан Мирген ала саралығ асты,
Ікі хулағынаң көдір киліп,
Хулатайға пир турадыр,
Хулатай ала саралығ асты
Алып алып тооза ізібісті.
Хулатайның изірігі тың улуг пол парыбысхан,
Ах өрге ибнің ортызында
Чуулып, ойда киліп түскен.
Хан Мирген Алып Хан Хыс пичезіне чоохтап,
Орлап-сыхтап тура парған:
– Че, Алып Хан Хыс, пиче кізі,
Хулатай мыннаң турза,
Ах ханым чайар, арығ тыным үзер,
Алып Хан Хыс, пиче кізі, Хулатайға парыбыс.
Алып Хан Хыстың изірігі улуг
Амды чоохтап тур:
– Умах пазым чатпаанда,
Нымырт хараам соолбаанда,
Хулатайға чир парбаспын.
Хан Мирген ала саралығ асты
Алып Хан Хыс пичезіне тудып:
– Пиче кізі, алыбыс, ізібіс, – тидір.
Алып Хан Хыс одырғаннаң
Пілбес, изірік пол чөрібіскен.
Аар сабылған, пееер сабылған,
Анда чуулып аңдарылыбысхан.
Хан Мирген, Алып Хан Хыс пичезінің
Күп төзегін көдір киліп,
Хулатайның хырина салыбысхан.
Чуулып парған Хулатайны

Хайди полза күп төзекке чатырыбысхан.
Алып Хан Хыс пичезін,
Хайди полза сөзір киліп,
Хулатайға хости чатырыбысхан,
Анаң сых чөрібіскен Хан Мирген.
Ах өрге ибін көре, ырын ырлап,
Көгін көглеп пас парчададыр:
– Хулатай чистем пол парыбысты,
Алып Хан Хыс пичемні алыбысты,
Амды минің Алтын Поос хатымны
Пылазып ол ал полбас, – тіп.
Ах өрге ибіне кір чөрібіскен.
Хараағы тўн пол парыбысхан.
Ол хонығын хонып, атар таң атып,
Арығ күннің харағы сыхханда,
Хан Мирген, ах өргезінең сығып,
Алып Хан Хыс пичезінің ах өргезіне
Кір киліп, көр турза,
Кичее хайди чатхан Хулатайнаң Алып Хан Хыс,
Сах ідөк хучахтасханнаң узупчададырлар.
Хан Мирген амды тапсап одыр:
– Хулатай, чисте кізі, хайди хондар?
Хулатай, усхунып, харағын көрібіскен,
Алып Хан Хыс усхуныбох парды,
Хучахтазып узупчаттырлар.
Хулатай, уйатханынаң тура сегіріп,
Ўстўнзарых сірееге одырыбысхан.
Алып Хан Хыс, тура сегіріп,
Төрдегі сірееге одырыбысхан,
Пастары төбін түзіп одырчададырлар.
Хан Мирген, ах өргеден сығара ойлап,
Арға чонға хыйғы салған:
– Артых той ползын, арғал чоным,
Алып Хан Хыс пичем Хулатайға парыбысты!
Арғал чоны, анда чыылып,
Улуғ той, улуғ чырғал итті.
Хулатайнаң Алып Хан Хыс

Хан Миргеннің сүмезіне кір парғаннар.
Хулатай амды чоохтап одыр:
– Че, Алып Хан Хыс, чуртабызааң за.
Тоғыс күнге сығара той полды,
Алып Хан Хыснаң Хулатай
Уйатханнаң араға даа іспеділер.
Той тоозылып, толай чон тарады,
Пулар анда чуртабыстылар.

* * *

Хулатайнаң Алып Хан Хыс пір күн
Иртенгі тамахты чіп одырғаннарында,
Ізік азылып, ікі алып кір килді.
Хулатайның палазынаң Хан Миргеннің палазы.
Ир синіне чит парыбызып,
Изен сала изен тіп турлар,
Минді сала минді тіп турлар.
Изен, минді ирткенде,
Алып Хан Хыс чоохтап тур:
– Одырыңар, палаларым, ас-тамах чирге.
Ікі алып чоохтап тур:
– Іче кізі, Алып Хан Хыс, одыраңа кірбесбіс,
Ас-тамах чирге кірбесбіс,
Алтыбысха мўнерге ат пир.
Арғабысха кизерге кип пир,
Аар адыбыс адап пир,
Хоор солабыс сөлеп пир.
Алып Хан Хыс чоохтап одыр:
– Хулатай аданардаң сурыңар!
Хулатай чоохтап одыр:
– Мин пілбеспің, палаларым,
Алып Хан Хыс іченердең сурыңар!
Алып Хан Хыс, тур парып,
Хара книга сығарып алды.
Столға ағылып, ойда тастап,
Алып Хан Хыс көріп одыр.

Ікі алыптың мўнер аттарын
Піліп полбин одырадыр.
Арғазына кизер кипті
Хара книгада таппин одырадыр.
Ікі алып тарых турадырлар:
– Сөлир ползар, сөленер,
Алтыбысха мўнер адыңар
Айағ полып одыр полза,
Арғал чонның чирінде
Ат таап мўнгейөкпіс.
Ицнібіске кизер кибіңерге айап одыр ползар,
Илнің чирінде чөрзебіс,
Кип таап кискейөкпіс, – тіп турадырлар.
Алып Хан Хыс, тарыхпас позы тарығып,
Хатығ хамахтаң тир саап одырадыр.
Хара книганы тооза хығыр париганда,
Анда таап алды пазылғанын:
– Ікі алыптың пу чирде
Алтына мўнер аттары чоғыл,
Арғаларына кизер киптері чоғыл.
Ікі алып парарлар кўннің сығызы чирзер,
Тигірнең тиң чалбах осхас
Төңіс талай суғ пар полар,
Төңіс талай суғның тўбіне
Хайзы пурун кірзе, сай хара атты мўніп, сығарар.
Ады-солазы: сай хара аттығ Тўн Хара полар.
Пірсі аттығ даа нимес,
Чазағ даа нимес чөрер.
Алып Хан Хыс, тирін чызынып,
Амды чоохтап тур:
– Че, палаларым, парар чиріңер
Кўн сығызы чирзер,
Аттаң чазағ андар парарзар.
Тигірдең тиң чалбах осхас
Төңіс талай суғ анда пар.
Төңіс талай суғның тўбіне
Хайзыңар пурун тўссе,

Анзыңар аран-чула сай хара ат алтан чөрер,
Ады солазы: сай хара аттың Түн Хара полар.
Ікі алып, ічелері Алып Хан Хыстың
Азағына тўзіп, ахсын Хан Хыстың охсандылар.
Ікі алып чоохтас тур:
– Че, пар көрсең аттаң чазағ.
Хулатай чоохтап одыр:
– Че, палаларым, мин дее парарға чөрбін
Күн күнөрте чирні көре,
Күн күнөрте чирде Ханар Хан хастымның чиріне
Хабырғадаң хайызарға, тустаң турызарға.
Анда тимненіп, ах өрге ибдең сыхтылар.
Хулатай хара хула адына алтаныбысхан,
Ікі алып аттаң чазағ чөрібістілер.
Тастығ сынның үстүне сыхханда, Хулатай
Хара хула аттың ахсын чайхабысхан,
Чазы путха хамчы салды,
Хара хула ат, күннің чирні көре, үкүс салды.
Хара хула аттың хузуруғы,
Хайзы-хайзы чирде чайылып, чіт чөрібісті,
Хулатайның чарыны, хайзы-хайзы чирде
Чалбайып, чіт парыбысты.
Ікі алып, хара хула атты көріп,
Анда таңнап, чапсып тур халдылар.
Аттаң чазағ ікі алып
Күн сығызы чирзер ойлас сыхтылар.
Чирдең пасха чирге, суғдаң пасха суға
Сабыл парыбысхан ойласчададырлар.
Хайзы-хайзы чирде Төңіс талай суғ,
Тигірдең тиң чалбах осхас,
Анда чылтырап көрінчедедір.
Төңіс талай суға читіре ойлас киліп,
Төңіс талай суғны көріп турыбыстылар;
Төңіс талай суғны пір хыринаң
Пір хырина читіре көр полбады ікі алып.
Хыри пар ба, чоғыл ба,
Сағынып, піліп полбадылар.

Хулатайның оолгы чоохтап тур:
– Че, харындас, син, хайдаг даа полза,
Чахсы кізінің палазызың,
Төңіс талай суға син кір көр –
Сай хара атты син мүнөрсің.
Хан Миргеннің оолгы чоохтап тур:
– Чох, абый харындас,
Төңіс талайға кіріп өлгенче,
Аттаң чазағ чөрөм.
Хулатайның оолгы тарынып,
Айча сырайы ардап турадыр,
Күнче сырайы хубул турадыр.
Чоохтап тур:
– Чахсы кізінің палазы,
Төңіс талай суға кіріп, өлерге хынмин тур.
Мин чахсы кізінің палазы нимеспін:
Адам минің – чон хынмаан Хулатай,
Ічем минің – айна чабалы Ызүт Арығ;
Төңіс талай суғның түбіне түзіп,
Өліп тее халзам, мағаа ачырған халар

НИМЕМ ЧОҒЫЛ...

Че Төңіс талай суға мин кірібізерге.
Анаң, айланып, Хулатайның оолгы,
Ікі пілегін чыхчынып, ікі идегін хыстынып,
Пас киліп, Төңіс талай суға кире сегірді,
Ала сортаң палых полып чүс сыхты.
Иди, парып, көріпчетсе:
Чиснең хада тасхан, чирнең хада пүткен
Кир палых турчададыр.
Кир палыхты көре ле,
Өлген ах палых полып,
Кир палыхсар орта килир.
Кир палых өлген ах палыхты көр салды:
Өліг тізе – тіріг осхас,
Тіріг тізе – өліг осхас.
Ахсына чит килгенде, кир палых тыныбысхан...
Ах палых хайда-хайда чачырап пар түсті.

Ах палых, кир палыхты көре,
Пазох киліп одыр.
Кир палых көр салды, танып полбин тур:
Өліг тізе – тіріг осхас,
Тіріг тізе – өліг осхас.
Кир палых ах палыхты чічең полтыр,
Амды палых ах палыхты чічең полтыр,
Амды чирге хыныбысты.
Ахсын азып, ахсына кире тартыбысхан.
Ах палых ахсына ла кіргенде,
Істінзер кире үкүс салған –
Кир палых чаза тайнап халған.
Анда парып, Хулатайның палазы, тура түзіп,
Азыр пастыг чыдазын суурып алды;
Кир палыхты аннаң-мыннаң сасхлап тур.
Кир палых тапсап тур:
– Ноо ниме минің істіме кір парды?
Хулатайның палазы, ахсынзар чағын киліп:
– Мин кір парғам,
Адам минің – чон хынмаан Хулатай,
Ічем минің – Үзүт Арығ, – тидір.
Кир палых чоохтап тур:
– Сых минің істімнең,
Мыннаң тибіреп, мыннаң ойлир ползам,
Төңіс талай суғның хыриндағы
Чуртапчатхан чон тоозазы хырылар.
Хулатайның палазы чоохтап тур:
– Ойла, хынзаң, чир үстүндегі чонны
Тооза даа хырыбыс –
Мин ачырған халар чағын чаксы туғаным чоғыл;
Хақан полза, істі-харның чара кизіп, сығарохпын.
Кир палых, сағынып, чоохтап тур:
– Пілчеңмін, хас-хақан полза минің істіме
Чон хынмаан Хулатай палазы кірер тіп,
Ол син полдың ма? – тидір.
– Я, мин дее пол парды полам, – тидір.
– Төңіс талай суға ноға кіргезің?

Хулатай палазы чоохтап тур:
– Пістің чирде алтыма мўнер ат чох полча,
Арғама кизер кип чох полча.
Алтыма мўнер ат кілеп килдім,
Арғама кизер кип кілеп килдім.
Кир палых чоохтап тур:
– Істімнең сығар ползаң, чоохтап пирем.
Хулатай палазы чоохтапча:
– Чоохтап, сөлеп пирзең, сығарбын.
Кир палых анда чоохтады:
– Төңіс талайның түбінде ах хайа турчадыр,
Ах хайаның істінде, ізік азып, кір парзаң,
Прай тимінең, прай сүмінең
Сай хара ат анда турчадар,
Че сай хара ат син алтан чөрер ат нимес.
Ах хайаның істінде пазох пір ізік турчадар,
Ікі ізіктіг ах хайа ол полар.
Ікінчі ізігін азып, кір парзаң,
Ўс азахтығ чарых тас стол турчадар,
Чарых тас столның үстүнде
Пір хыри ай үлгүзі, пір сари күн үлгүзі
Алтын меспек чадар паза ах хуу тайах чадар,
Оларны алып аларзың.
Аннаң айлан килзең, арғаңа кизер
Тоғыс мархалығ ах хуус хуйах турчадар,
Аны кизіп, алтын меспекті ізебіңе суғып,
Ах хуу тайахты тайанып,
Сай хара атты чидініп, анда сығарзың.
Ах хуу тайахты алтын меспекнең игебіссен,
Алып ах пўўр тура түзер,
Алып ах пўўрні алтан чөрерзің.
Ады-солаң Албынчы полар,
Сай хара аттығ – Тўн Хара полар.
Алып ах пўўрге алтанып,
Алтын меспекнең нїткезінең игебіссен,
Алып ах пўўр анда ойлир;
Нинче тың алып ах пўўрні игезең,

Анча маңатап ойлир.
Истің ме, Албынчы?
Че, амды сых істімнен.
Албынчы чоохтап тур:
– Че, кир палых, ахсың ас – сығарға.
Кир палых ахсын азыбысханда,
Албынчы сах аннаң, ахсынаң, сығара атылды –
Кир палых чаза хаап,
Чаза тайнап халды.
Кир палых анда чоохтап халды:
– Мының соонда полар-полбас нимені
Чеен ниме чіп турзын.
Ала сорган ойлап парир амды.
Төңіс талай сұғның түбінде,
Ах хайаны анда таап,
Ах хайаның алнында тура түскен.
Сынап таа, ізіктіг ах хайа.
Ізігін азып, кіріп килді.
Кіріп килзе, сай хара ат анда турча.
Пар тимінең, пар сүмінең,
Харағынаң от сых турғандағ.
Иди көріп турза, ікінчі ізігі турча.
Албынчы, пастыр киліп,
Ікінчі ізігін аза тартып, кір килді.
Кіріп килзе, ах хайаның істінде,
Айның-күннің харағы анда чарып турған чіли,
Ўс азахтығ чарых тас стол анда турча,
Ах хайаның істін чарыдып, палыңнап тур.
Пір хыри ай үлгүзі, пір сари күн үлгүзі
Алтын меспек паза ах хуу тайах.
Албынчы, пас киліп, алтын меспекті
Паза ах хуу тайахты алып алып,
Аннаң айлан килзе, тоғыс мархалығ
Ах хуус хуйах турчададыр,
Ах хуус хуйахты Албынчы кизібіскен,
Ах пөрізі саадағын, алты сари тартып,
хурчаныбысхан.

«Албынчы тӧјіс талайда». Бойко Анна, 10 кл. (2017).
Асхыс аймағы, Калининдегі ортымах школа

Ағар чааға кисчең ай үлгүзі пөрігін кизіп,
Сай хара атты чидіне, ах хайадаң анда сыхты.
Ах хайадаң сыхханда, алтын меспекнең
Ай хуу тайахты игебіскен –
Алып ах пүүр тура түскен,
Уғаа хорғыстың поладыр көрерге.
Албынчы алып ах пүүрге алтаныбысхан,
Алтын меспекнең игебіскен –
Алып ах пүүр Төңіс талай суғның
Үстүне сығара чачырады, сай хара атты чидіне,
Төңіс талайның үстүнче чара саап килчедедір.
Алтын меспекнең игебіссе,
Алып ах пүүр улам на соолапчададыр.
Төңіс талайның хырина чидіп, сығара сегіргеннер.
Хан Миргеннің оолғы, хус, атхлап,
Пызыр салған сағыпчададыр,
Анда изеннезіп, Албынчы чоохтап тур:
– Че, сай хара ат сини полар.
Түн Хара сай хара аттың тиргізінең
Ах хуус хуйағын, систіп, кизібіскен,
Ай пөрізі саадағын, алты сари тартып,
хурчаныбысхан,
Ағар чааға кисчең пөрігін кизібіскен,
Түн Хара сай хара атха алтаныбысхан,
Албынчы алып ах пүүрге алтаныбысхан,
Амды чөр парирлар.

* * *

Албынчы чоохтап тур:
– Абый харындас, Түн Хара,
Алтын Ханның чиріне парарбыс.
Алтын Ханның чирінде, арға-мөрій полып,
Ат чыылча, алып чыылча,
Алтын Ханның хызы Алтын Арығ пар,
Че син аны ал көрерзің.
Аннаң андар ойлат сыхханнар.

Алып ах пүүрнең сай хара ат,
Хада-пірге ойлас парып,
Чир арғазы тоғыр турған
Хара сынның үстүне сығара ойлаттылар.
Аархы сарин харап көрібісселер,
Ах чазы хуба сөл турыпчададыр.
Ах чазының аархы сарина
Аран-чула аттар сығара ойлады.
Албынчы, алып ах пүүрдең түзіп,
Алтын меспекнең игебіскенде,
Ах хуу тайах пол чөрібіскен.
Алтын меспегін ізепке түзіріп,
Ах хуу тайағын тайанып,
Ах чазыны көре, ин түскеннер.
Аттаң чазағ Албынчы
Сай хара аттың соонча пастырып одырадыр,
Ах чазаа түзіп, ортызына читкенде,
Ікі алып оларға читті:
Пірсі ах ой атха мүн салтыр,
Пірсі ах пора атха мүн салтыр.
Изен сала изеннезіп, минді сала минділезіп,
Хада-пірге чөрібістілер.
Албынчы сурып одыр:
– Хайдағ чирде чирліг,
Ноо суғда суғлығ полдар,
Адаң-іцеңер кем полды,
Ады-солаңар ноо полды,
Ырах па, чағын ма айан парчазар?
Ах ой аттығ наа өскен алып кізі чоохтапча:
– Я, Ах Хан адалығ, Ай Арығ ічеліг,
Ах ой аттығ Ай Мирген мин поладырбын.
Хада парыпчатхан ах пора аттығ Ах Молат
Чирі-суум тутчатхан алып полар.
Ырах-чағын хайдар парарчыхпыс:
Алтын Ханның чирінзер,
Арға-мөрйі полчатханын истіп,
Тойға парчабыс, – тидір.

Ай Мирген сурып одыр:
– Сірер хайдағ чирде чирліг,
Ноо сугда суглығ полчазар,
Ырах па, чағын ма парыпчазар?
Албынчы чоохтап одыр:
– Пу парыпчатхан Хан Мирген адалығ,
Алтын Поос іцеліг, сай хара аттығ Түн Хара
Алтын Ханныңоң чирінзер
Арға-мөрийге парчадыр.
Мин чон хынмаан Хулатай адалығ,
Ўзүт Арығ іцеліг, аттаң чазағ Албынчы поладырбын.
Минің Хулатай адам Хан Арғанның чирінзер
Улуғ чааға парыбысхан,
Ол чирге мин парчабын.
Ай Мирген чоохтап одыр:
– Экей, Албынчы, аттаң чазағ,
Азааң даа, талып, сыстап тур полар,
Азааң тынандырып, түрче дее полза,
Ах ой адыма алтаныш ал.
Албынчы көр турза, Ай Мирген уғаа чахсы,
Ах сағыстығ кізі осхас,
Албынчыны сын істінең айапчаттыр.
Албынчы чоохтап тур:
– Чох, аран-чула атха мўнмеспін,
Чахсы кізінің палазы полған ползам,
Аттығ, хус чіли, чөрерчікпін,
Чабал кізінің палазы аттаң чазағ чөредір.
Че, Ай Мирген, аттаң чазағ позым
Сірге азахха аар улып одырбын,
Алынаң чөрібізіңер.
Ай Мирген чоохтап одыр:
– Экей, аттаң чазағ Албынчы,
Парыпчатхан чиріңзер тик чирге парарзың.
Пу күннерде мин искем,
Хара хула аттығ Хулатай
Ўс азахтығ хара пииліг Ўзүт Арығнаң,
Көглезіп-сарназып, күн кірізі чирзер парчалар тіп.

Албынчының пазы тўс чөрібіскен.
Ай Миргеннең Ах Молат алнынаң чөрібістілер.
Ах чазының аархы пазындағы час тайгаа кіргенде,
Ай Мирген Ах Молатха чоохтап тур:
– Мындағ улуғ алыштар
Алтын Ханның чиріне парчалар,
Піс ікөлең хайдар парчабыс?
Аттарын айландыра тартып,
Чирі-суунзар айланыбысханнар.
Албынчы Тўн Харанаң час тайгаа читкенде,
Алтын меспегін сығарып,
ах хуу тайахты чызыбызып,
Алып ах пўўрге анда алтаныбысхан,
Аннаң андар ўкўс салғаннар.
Алтын Ханның чиріне читіре парғанда,
Арғалығ сынға читіре ойлатханнар.
Харахча сыхханда, тўзіп,
Аархы сарин харап көр турлар:
Ах талай суғ хазы чирде
Алтын Ханның чурты чадыр.
Ат палғачаң алтын чечпее
Ат сыыспинчатхан осхас,
Ах өрге ибге ир сыыспинчатхандағ.
Албынчы чоохтап тур:
– Абый харындас, Тўн Хара,
Арғаң-сўмең пар ба?
Тўн Хара чоохтап тур:
– Арға-сўме піле чоғылбын.
Албынчы чоохтапча:
– Алып төрсеен кізі арға-сўме хайди пілбес?
Тўн Хара: «Пір дее пілбинчем андағ нимені», –
тидір.
Албынчы, алып ах пўўрнең тўс киліп,
Тўн Хараа чоохтап тур:
– Сай хара аттаң тўс көрдек.
Тўн Хара аран-чула аттаң тўзіп килген,

Албынчы, пас киліп, иңні пазынаң
сілік салыбысты –
Түн Хара сыртында пір талбах,
Алында пір талбах, пазынаң чулып алар сазы чох,
Саарсых харахтығ тас польып тура түскен.
Албынчы, төдір пазып, хаалада хатхыр турадыр,
Күүледе күліп турадыр.
Ізебінең күн көстігін сығарып,
Іріңніг тасха көзіт турадыр.
Түн Хара көрібіссе, саарсых харахтығ тас
Уғаа чабал сырайлығ пол парыбыстыр.
Албынчы позы амды тырлада сілігінібісті –
Ікі харағы чох тас пол парды:
Улуғ пуруннығ, чулып алчаң сазы чоғыл.
Сай хара атты хара, ходырлығ чабаға итті.
Арғалығ сыннаң иніп түстілер,
Пірсі, Харағы чох тас, аттаң чазағ.
Улуғ аалға иніп килділер.
Олған-узах, оларнаң хорығып, ойласчададыр.
Ах өрге ибнің алнына читтілер.
– Харахтығ кізі, син адың палға, – тіпче.
Саарсых харахтығ тас хара ходыр чабағаны
Ат аразына палғап полбады –
Аттар тіснең хаап турлар,
Азахнаң, кил, тееп турлар.
Харағы чох тас, тарығып,
Хайди ат таа палғап полбин турзың тіп,
Ах хуу тайағынаң Харахтығ тасты
Тас пазынаң саап тур.
Харахтығ тас, маңзыраанынаң,
Хара ходыр чабағазын чоон төгее палғады.
Харағы чох тасты чидініп,
Ах өрге ибге кірділер.
Ізік азып, ікі тас
Изеннес турадырлар,
Іркін алтап, ікі тас
Минділес турадырлар.

Кіріп килзелер, ізіктең одырған алыптар
Төрге читіре одырыбыстырлар.
Харағы чох тас, Харахтығ тасты көксеп,
Харахтығ кізі хайдағ андағ поладырзың,
Ханға-пиге хол тутырбачаң ма, – тіп,
Харахтығ тасты, ікі хулаанаң хаап,
Чоғар көдіріп, түзірді.
Харахтығ тас: «Чонға мині чоох итті,
Илге мині илек итті», – тіп, ачырған турадыр,
Харағы чох тасты, холнаң хаап,
Ханға-пиге читірді.
Харағы чох тас: «Изен ме, минді бе,
Ханназа – ханым, пиглезе – пигім!» – тіп,
Хол пиріп, хол тутты.
Изен-минді иткенде, хан кізі чоохтап одыр:
– Пу ікі тасты стол кистіне одыртыңар,
Ас-тамах чізіннер.
Ікі тасты стол кистіне одыртыбысханнар.
Ікі тас ас-тамах чіп одырлар.
Хан кізі Алтын Хан сурып одыр:
– Хайдағ чирде чирліг,
Ноо суғда суғлығ, тастарым, полдар?
Харағы чох тас чоохтап одыр:
– Экей, Алтын Хан, ээзі кізі,
Пістеглернің чирі-суу хайдаң полар,
Ханнаң ханға, пигдең пиге,
Тойдаң тойға чөрчедедірбіс –
Пірсібіс Харахтығ тас, пірсібіс Харағы чох тас.
Синің чирінде той полча тіп истіп,
Анаң тойға килдібіс.
Пу одырған мындағ көп алыптар
Чаллап алған чалчыларың ма
Алай синің палаларың ма?
Алтын Хан чоохтап одыр:
– Экей, Харағы чох тас кізі,
Мынча көп чалчыны хайди тутчаңмын,
Мынча көп паланы хайдаң азырачаңмын.

Харным хурсаа, хараам оды –
 Хара чалгыс Алтын Арыҕ палам пар.
 Пу одырған Хара Мооснаң сөлезерге
 Сөзім хапшаан, тудызарға күзім читпеең –
 Арға-мөрий итчем,
 Ат чыылчадыр, алып чыылчадыр.
 Хара Моос, алып кізі
 Пас частыхтың пазында,
 Пас тигейнің тузында одырчадыр,
 Хара Мооснаң хости
 Чил Хара хыс одырча.
 Харағы чох тас, улуғ пурнын чоғар тудып,
 Төдір тартын тур: «Э-э, – тидір, –
 Хайди мында тізі кізінің чызы чыстан тур,
 Харахтыҕ кізі, син көрдөк,
 Мынча чыылған алыпта тізі кізі пар ба?»
 Алыптар: «Пар, пар!» – тіп чоохтапчалар,
 – Хара Моос алыпнаң хада килген,
 Аның чаказы Чил Хара хыс.
 Харағы чох тас алтын столның кистінең тур киліп:
 – Э-э, алған чабазым Чил Хара хыс ноо,
 Аның үчүн аның чызы чили чыстан тур, – тіп,
 Пурнын чоғар тудып,
 Чил Хара хысты көре пас киліп,
 Пис салаазын сырбайтып:
 – Изен ме, минді бе,
 Алған чабазым, Чил Хара хыс, – тидір.
 Чил Хара хыс, чағын итпин,
 Азахнаң тееп тур, холнаң саап тур.
 Алыптар хаалада хатхырызып турлар,
 Күўледе күлізіп турлар.
 Хара Моос, одырғаннаң,
 Чил Хара хыс пичезіне алыптар күліс турғанда,
 Тарынып, чирдең хара сырайы
 Улам на тың харалып одырыбысхан.
 Хара Моос, чоохтап тур:
 – Адаңмынаң Алтын Хан,

Идер мариинц итпин,
Нинче чылга читіре мині туттың?
Сөлир марғаң пар полза, сөлеп пир.
Алтын Хан чоохтап одыр:
– Я, арға-мөрийні пастирға даа чарир.
Аран-чула аттар ойлабас...
Алыптар арғалығ сынның үстүне сыхсын.
Арғалығ сынның үстүне сых парзар,
Тигір паарында, Читіген читі чылтыстың алтында,
Алтын арчол ах плат турчадар – ана аны атарзар.
Ах платты орта-чара кем атар,
Арғалығ сынның үстүнде, алышпаң тудызып,
Алыпты кем тастаза, арға-мөрий ани полар –
Алтын Арығ хызымны ағаа пирем.
Алыптар, аны ла искенде,
Ах өрге ибдең сыххлап чөрібістілер.
Саарсых харахтығ тас сығыбох чөрібісті.
Харағы чох тас алыптардаң чат халды;
Ах өрге ибдең сых киліп,
Хысхырып, кил, хыйғылап тур:
– Харахтығ тазым, хайдар пардың!
Харахтығ тас, алыптарнаң хада
Арғалығ сынға чит парыбызып,
Харағы чох тастың хысхыриина сыдап полбин:
– Чонға мині чоох итгі, илге мині илег итгі.
Айна палазының айназох тартты, – тіп,
Харағы чох тасха айланып чит килді.
Харахтығ тас Харағы чох тасты
Улуғ пурнынаң чидектеп чөрче полтыр.
Улуғ пурнынаң хайханда, Харағы чох тас
Харахтығ тасты ах хуу тайахнаң
Тас пастаң кил сапты.
Ікі хулағынаң хаап, чоғар көдіріп:
– Мині тастап чөрзің! – тидір, –
Көрчезің аны: харах тазым тир,
Харағы чох позымны тастап, ойлап тур.
Ікі тас арғалығ сынға сых килділер.

Харағы чох тас чоохтап тур:
– Арға-мөрий пасталарға чөр бе?
Алыптар нандырчалар:
– Я, пасталарға чөр.
Харағы чох тас чоохтап тур:
– Минің алар кізім
Чил Хара хыс мында ба?
– Я, мында, – тіпчелер.
– Чил Хара Хыснаң Харағы чох тасха
Алынча мөрий чоохтап пириңер.
Алыптар чоохтапчалар:
– Арғалығ сынның үстүнде чис обаа турча.
Аны сірер көдіріп, суура көдірзер,
Анаң, үс ибіре ал чөр киліп,
Чир үстүндегі пазын чир алтына хази
кем сазыбызар –

Арға-мөрий ани полар.
Харағы чох тас чоохтап тур:
– Алар кізім, Чил Хара хыс,
Харахтығ кізі, син пурун көдір көр.
Чил Хара хыс, пас киліп,
Чис обааны, хаап, ыйғап-чайхап, көдірібісті.
Көдір киліп, чир алтындағы пазын
Чир үстүнзер айландыра тудып,
Чир үстүндегі пазын чирге хази састы.
Алыптар сууласчададырлар,
Чил Хара хыс көдірібісті тіп.
Харағы чох тас чоохтап тур:
– Харахтығ тазым, чис обааны мағаа тутыр!
Харахтығ тас, Харағы чох тасты чидектеп киліп,
Чис обааны тудындырыбысты.
Харағы чох тас чис обааны, хаап,
Ыйғап-чайхап көдірібіскен.
Чирдең суура көдіріп, үс ибіре чөр киліп,
Чис обааны анаң тастады –
Ағыпчатхан ах талай суғны кизіре силді.
Харағы чох тас хыйғылап тур:

– Алған чабазым, арға-мөрйі мини полды,
Артых тойны амды идербіс.
Алыптар тигір паарындағы
Читіген читі чылтыс алтында турыпчатхан
Ах платты ухнаң атхладылар.
Хара Моос атханда,
Ах платтың пір пулиин үзе атты.
Чил Хара хыс атханда,
Ах платтың пір пулиин үзе атты,
Паза даа атчаң алып чох полды.
Харағы чох тас чоохтап тур:
– Че, харахтығ тазым, син ат көр.
Харахтығ тас атханда,
Ах платтың пір пулиин чіре атты.
Харағы чох тас чоохтап тур:
– Харахтығ кізілер аны хайди ат полбадылар,
Че харағы чох позым мин ат көрим.
Охчаазын суурың, кіріске тастап,
Кирбейте тартыш тур.
Харағы чох тас чоохтап тур:
– Харахтығ тазым, син харахтығ кізі
Хап-орта көстеп пир.
Че, киліссөк, хыйғы салыбызарзың.
Харағы чох тас охчаачағын тартыш турадыр,
Харахтығ тас көстеп турадыр,
Харахтығ тас, киліс парды тіп, тапсабысхан,
Харах чох тас позыдыбысхан:
Ухтың көзінең түдүн пурли түскен,
Ол парған чирде ах платты
Орта-чара анда сапхан.
Алыптар хыйғыласчададырлар:
– Харағы чох тас ах платты орта-чара атты.
Харағы чох тас, айлан киліп, чоохтап тур:
– Че, Чил Хара хызым, улуғ аалға иніп,
Улуғ той ит көресң.
Чил Хара хыс, пас киліп,
Харағы чох тасты сапхан;

Харағы чох тас айлахтан пар тура түскен,
Тапсап тур: «Ноо нима сапты мині?»
Алыптар хатхырысчадырлар:
– Алар кізің – Чил Хара хыс – сапты.
Чил Хара хыс ікінчизін сапхан –
Харағы чох тастың турыпчатхан
Азағы даа тибіребеен.
Харағы чох тас:
– Алған чабазым, ноға саптың? – тіп, чоохтан тур.
Чил Хара хыс үзінчизін сабарға
Кистінең пас килгенде,
Харағы чох тас, айлан киліп, харбабысхан –
Чил Хара хыс ас пилге тахлап халды.
Чил Хара хыснаң Харағы чох тас,
Анда тудызып, анда харбазыбысханнар.
Харахтығ таснаң Хара Моос, тудызып,
хабызыбысханнар.

Алтын Ханның чирінде улуғ тудыс,
Улуғ табыс анда улыбысты.
Аархы сында Харахтығ таснаң Хара Моос,
Арғалығ сында Харағы чох таснаң
Чил Хара хыс тудысчададырлар.
Олар тудызып, алты күнге чидіс парыбысханнар.
Хара Моостың арығ күзі хашпин,
Аархы сында инел-чобалчададыр,
Харағы чох тас чоохтап чөр:
– Алған чабазым, артых тойны идіп,
Хада-пірге чуртирбыс па?
Чил Хара хыс: «Умах пазым чатпаанда,
Нымырт хараам суулбаанда,
Синдег айнарға чир парбаспын», – тіпчедедір.
Аархы сынның пазында Хара Моос,
Инеліп, чобалып, чоохтан чөредір:
– Пиче кізі, Чил Хара хыс,
Арығ минің күзім хашпин пари,
Албах саам читпин пари –
Харағы чох тасха парыбыссаң.

Чил Хара хыс чоохтап чөредір:
 – Тоғылах пазым чатпаанда,
 Нымырт хараам суулбаанда,
 Мындағ айналарға чир парбаспын.
 Хара Моос, инеліп, чобалыпчададыр:
 – Чил Хара хыс, пиче кізі,
 Харағы чох тасха парыбыссаң за,
 Өлер-парар күніме чидіс парим!
 Харах чох тас Чил Хара хысты:
 – Артых тойны салыбызааң за, – тидір, –
 Чуртир пістің чирібіс хара хайаның істінде,
 Айның-күннің чарығын көрбеспіс,
 Хадарған малның ағын-сағын чібеспіс,
 Хара пастығ чонның харағын көрбеспіс.
 Чил Хара хыс: «Синдег айнаа чир парбаспын», –
 тіпчеледір.
 Харағы чох тас Чил Хара хысты көдір кил тастаан,
 Хара чирге түскенде, Харағы чох тас
 Чил Хара хыстың үстүне мүне одыра түсті,
 Харағы чох тас чоохтап одыр:
 – Чил Хара хызым, парарзың ма, парбассың ма?
 Чил Хара хыс: «Синдег айнаа чир парбаспын», –
 тіпчеледір.
 Аархы сынның пазында аданаң пірге сыхханы –
 Хара Моос – инел-чобалчададыр:
 – Чил Хара хыс, пиче кізі,
 Харағы чох тасха парыбыссаң за!
 Чил Хара хыс чоохтап тур:
 – Че, Харағы чох тазым, салыбыс, паргайбын за.
 Харағы чох тас көріп одырыбысхан:
 – Аларын аларохчыхпын, Чил Хара хызым,
 Ікі синің имчесені, – тидір, –
 Хайди олған эмген осхас?
 Чил Хара хыс чоохтап турадыр:
 – Харағы чох тазым,
 Чир дес полбаан нимені
 Ноға іди чоохтадың.

Харағы чох тас чоохтап тур:
– Олған туста, алығ туста
Ниме пола чоғыл, Чил Хара хызым,
Полған полза, чир чазырбин
Сөлеп пир, чоохтап пир,
Пір дее сині таллабасын – аларбын.
Чил Хара хыс чоохтап тур:
– Чир дее полбаан нимені
Хайдаң сөлирбін, Харағы чох тазым.
Кизіркі сынның пазында
Ирнің күлүгі Хара Моос
Инелчедедір, чобалчададыр:
– Өлер-парар күніме
Чидіс пардым, пиче кізі,
Олған туста, алығ туста,
Ниме пола чоғыл,
Полған полза, чир чазырба,
Сөлеп пир, чоохтап пир,
Арығ тыным ал халдах, –
Иди инелчедедір Хара Моос.
Чил Хара хыс чоохтап турадыр:
– Че зе, Харах чох тазым,
Чоохтаза, чоохтап таа пирим:
Алығ туста, олған туста,
Андағ кирек полғанох чізе,
Чиріс Мөкенең мин ойлазың,
Пір пала тапхам.
Харағы чох тас амды
Тапсап чоохтап одырча:
– Чиріс Мөке чидіп килзе,
Аны көрчең ікі хараам
Чоғыл нооза минің,
Чииттегі андағ хылиинңы
Чир тастабаазың, Чил Хара хыс.
Ай чалбағы молатты
Суурып турадыр Харағы чох тас:
– Ах ханың чайарға одырбын,

Арыҕ тының үзерге одырбын.
Кізідең артың кізі син полып,
Ир кілеп пу чирге килгезиң,
Чуртир ирінні син табарзың,
Хачан миги чирге чит парзаң.
Кизірки сынның пазында
Чаас чарылып, үлгер үзіл сых парған,
Алып кізі Хара Моос,
Ачиин тартып хысхырып,
Аарын тартып өстеп, өлчедедір.
Чадыпчатхан Чил Хара хыс
Чоохтап суран турадыр:
– Алған кізім, Харағы чох тазым,
Чир өдірбе, чир чатырба,
Пилтір аттыҕ Пилен Тара минің палам
Ир синіне чит парыбысхан полар.
Хас-хачан полза,
Хабырғамнаң хайызар,
Тузымнаң турызар.
Пилен Тара минің палам
Чил сабар саринча чилеге полар,
Суғ сабар саринча тулаға полар.
Харағы чох тас
Сурынғанына көрбеен,
Алданғанына хайбаан,
Ай чалбағы молаттың төзін сөге тартып,
Өкпе-чүрегін кизе сапхан –
Чил Хара хыс, анда өлің, анда чадып халды,
Харахтыҕ тас, тирін чызып,
Анда пастыр килді.
Харағы чох тас чоохтап тур:
– Че, Харахтыҕ тазым, арға-мөрий пісти полды,
Ханзар-пигзер пар көреен,
Алтын Арыҕ хызын хайзыбысха пирчең,
сур көрербіс.

Ікі тас улуғ аалны көре ин түстілер,
Хан-пигнің ах өрге ибіне читтілер.

Ізік азып, кіріп киліп,
Изен ме, минді бе тіп турлар.
Алтын Хан: «Изенөк, миндөк, тастарым,
Одырыбызыңар алтын стол кистіне», – тіп турадыр.
Ікі тас алтын стол кистіне одырыбысты.
Харағы чох тас чоохтап одыр:
– Ханназа, хан кізі, пиглезе,
Пиг кізі, Алтын Хан,
Арға-мөріі кемни полды?
Алтын Хан: «Я, тастарым, сірерни пол парды», –
тидір.

Харағы чох тас чоохтап одыр:
– Алтын Арығ хызыңны хайзыбысха пирерзің?
Алтын Хан чоохтап одыр:
– Хайзыңар хынза, анзыңар алзын.
Харағы чох тас чоохтап одыр:
– Алтын Арығ хызыңнаң суарар кирек,
Хайзыбысха ол парар.
Алтын Хан сүмекчінні ысты:
– Алтын Арығ хызымнаң парып сур:
Харахтығ таснаң Харағы чох тастың
Хайзына парар тіп суарарзың.
Сүмекчін, сығара ойлап,
Алтын Арығ хыстың ах ибін көре килді.
Кіріп килзе, Алтын Арығ күй төзекте
Аар айлан парған чадыпчададыр,
Сүмекчін кіргенде, турып килді.
– Хайдар килдің? – тидір.
– Я, – тидір, – адаң Алтын Хан сурча:
Харағы чох таснаң Харахтығ тастың
Хайзына парар тіп.
Алтын Арығ хыс сыхтап-орлап тур:
– Пір айназынаң позызам, паза пір айна
Алар сырбағ полды поэма.
Че, пар, чоохта: Харахтығ тасха парғайбын за.
Сүмекчін, сығара ойлап, Алтын Ханға кірді.
Алтын Хан сурып одыр:

– Алтын Арыҕ палам хайзына парам тіп чоохтады?
Сүмекчін чоохтап тур:
– Харахтыҕ тазына парам тіді.
Харағы чох тас чоохтап одыр:
– Чир дее пілгем чи, харахтыҕ кізее парбин,
Харағы чох кізее парыбызар ба за...
– Син, харахтыҕ кізі, пар,
Хатыңның сыйығын көр көр.
Харахтыҕ тас сых чөрібіскен.
Алтын Арыҕның ах ибіне пас киліп, кір килзе,
Алтын Арыҕ кұп төзекте
Аар айлан парған чадыпчададыр.
Харахтыҕ тас изен-минді тіп тапсаанда,
Алтын Арыҕ турып килген,
Изен-минді дее тібеді.
Сыхтап, ікі харағы, тулуп чіли, сіс партыр.
Харахтыҕ тас алтын сірееге одырыбысхан.
Алтын Арыҕ алтын столын тартыбысхан,
Харахтыҕ тасты алтын столға одыртыбысхан.
Хайдаҕ полза артхан-халған
Хатыҕ-хутуҕ тамах салыбысхан.
Харахтыҕ тас, аннаң-мыннаң алып,
Тайнап чіп, тур чөрібіскен.
Алтын Арыҕ: «Ноҕа чібедің?» – тіп тур.
– Тосханча чідім, – тіп,
Харахтыҕ тас тур чөрібіскен.
Алтын Арыҕ, турып, кұп төзегінде
Аар айланып чадыбысты.
Харахтыҕ тас, ачырғанғанынаң,
Ах пайзаң ибдең сығып,
Ах пайзаң ибнің кистіне пас киліп, сілігін тур,
Хайди даа сілігінзе, иргі орнына
Кір полбин тур.
Иди полип турғанда, ах пайзаң ибнің пір хыринаң
Ир чахсызы Албынчы сығара пас килді.
– Хайди пол турзың, оол? – тидір.
Харахтыҕ тас: «Абый харындас, – тидір, –

Хайди даа полза, иргі уума кір полбин турбын».
Албынчы хаалада хатхыр тур,
Күўледе күліп тур,
Күн көстік суурып алып:
– Көрсең, оол, мына хайдағзың, – тіп одыр.
Харахтығ тас көстіксер көрібіссе,
Хайдағ-хайдағ чабал тас турчададыр.
Ниме дее чоохтирын пілбин,
Адайға ла чиңдірген адай чіли,
Ырсайта ла тартынып турчададыр.
Албынчы чоохтап тур:
– Абый харындас, хайди синің
Пір дее арға-сүмең чоғыл,
Алып кізінің арға-сүмезі полчаң хайза?
Харахтығ тас чоохтап тур:
– Пір дее арға-сүме пілбинчем.
Албынчы, ээк-пастаң хаап, сілігінібіскен –
Алып кізі Түн Хара анда тура түскен.
Албынчы чоохтап тур:
– Че, ханға-шиге кір көрсең,
Алтын Арығ хызын хайзыбысха пиргенін сур көрсең.
Анаң, айланып, ікі алып,
Ханның-пигнің ах өрге ибіне кір килгеннер:
Час хаал чіли пүктелізіп,
Арығ хамыс чіли мондылызып,
Арығ-сіліг ир-чахсылар
Изен сала изен тіп турлар,
Минді сала минді тіп турлар,
Изен-минді ирткенде, ікі алып
Алтын сіреге одырыбыстылар.
Сүмекчін, оларны көріп, сығара ойлап,
Алтын Арығның ибіне кіріп,
Анда чоохтап тур: «Алтын Арығ, – тидір, –
Ол ікі тас уғаа сіліг ооллар пол парды».
Алтын Арығ тура салды:
– Алай, ол чирде артхан тамахнаң азыраам.
Амды мині алыбызарлар ба за...

Сүмекчін, пардах, ис, піресезі аларға тир бе?
Сүмекчін сығара ойлаан,
Ах өрге ибге чидіп килді.
Ікі алып алтын стол кистінде
Ас-тамах чіп одырлар.
Сүмекчін көр тур: пірсі уғаа сіліг алып,
Алтын-күмүс осхас састығ,
Трапча күмүс тырғактығ.
Алып кізі Албынчы чоохтап тур:
– Алтын Хан, Алтын Арығ хызыңны
Хайзыбысха пиргезің?
Алтын Хан чоохтап одыр:
– Пилбинчем, хайзыңарға пирген полчанмын.
Албынчы чоохтап одыр: «Я, Алтын Хан,
Пу одырчатхан сай хара аттығ Түн Хара,
Алтын Арығ хызыңны ағаа пиргезің,
Артых тойыңны ит амды».
Сүмекчін, аны истип алып,
Ах өрге ибдең сығара ойлады,
Алтын Арығның ах пайзаң ибіне кіріп килді.
Алтын Арығ сурап тур:
– Сүмекчін, піресезі аларға тиді бе?
Сүмекчін чоохтап одыр:
– Я, пірсі уғаа сіліг алып:
Алтын-күмүс састығ,
Трапча күмүс тырғактығ,
Ады-солазы – Албынчы, алып кізі.
Пірсі – сай хара аттығ Түн Хара,
Ағаа парар польптырзың.
Алтын Арығ: «Сілеенің,
Харағы чооғына парарға тир полғам.
Че чараай за, пірсіне дес парзам».
Алтын Арығ арығланып, сілігленіп,
Сыйбанып-сыланып турадыр.
Иди арығланып турғанда,
Алтын хаалха азылыбысхан –
Сай хара аттығ Түн Хара анда кіріп килген.

Изен сала изеннесті, минді сала минділесті,
Алтын сірееге одырыбысхан.
Алтын Арығ хыс алтын столына
Ас пазынча ас турғыс турадыр.
Түн Хараны алтын столға одыртып,
Аарлап-сыйлап одырча.
Олар іди одырғанда, алтын хаалха азылып,
Албынчы анда кіріп килген.
Изен-минді тіп чоохтап,
Алтын сірееге одырыбысхан.
Алтын стол кистінде ікі алып
Ас-тамах чіп одырлар.
Албынчы аннаң-мыннаң ас ал чесн полыбысхан.
Албынчы чоохтап тур:
– Абый харындас, Түн Хара,
Идер тойыңны иртіріп,
Илнің чирінде ұр чатпа,
Іце-паба чиріне ибіріліп нанарзың.
Чаға марха хазанып, чарас-чахсы кілеп,
Холтых марха хазанып,
Хоос-чахсы кілеп, мин парарға чөрбін.
Чирі-сууна читсең, мині сағирзың,
Ікі тойны пір тине идербіс.
Албынчы сых чөрібіскен,
Ах хуу тайағын тайанып, аттаң чазағ чөрібіскен.

* * *

Арғалығ сынны асханда,
Ізегінең алтын меспек сығарып алған.
Ах хуу тайахты алтын меспекнең игебіскенде,
Алып ах пұўр тура тўскен.
Албынчы алып ах пұўрге алтаныбысхан,
Алтын меспекнең алып ах пұўрні
Ніткезінең игебіскенде, алып ах пұўр,
Халых тастап, ойлап сыххан.
Албынчы алып ах пұўрні

Алтын меспекнең нинче тың игезе,
Алып ах пүүр анчоһ тың ойлапчададыр,
Албынчының ала харағына
Ниме көрһнминчедедір,
Азыр хулахха ниме истілһбин одырадыр.
Чирі пасха чирге читкен,
Суу пасха суға сабылған.
Хайзы-хайзы чирде чирнің пөзігі
Кілің сын көрһн турадыр,
Кілің торғы часхан чіли,
Өскен ағазының пүрі чайхал көрһнчедедір.
Алып ах пүүр читіре ойлаан.
Кілің сынға харахча сығара ойлап,
Алып ах пүүр анда тура тўскен.
Албынчы аархы сарин харап-көріп турадыр:
Кілің сынның алтында
Кілің талай суғ ағыпчададыр,
Хадарған мал чайыл парыбысхан чөріпчедедір,
Халых албат чон чуртапчададыр.
Улуғ аалның ортызында хан-пигнің
Алты азыр пастығ ах өрге ибі турыпчададыр.
Ах өрге ибнің алнында ат палғачаң чечпедө
Палғап салған сикпел тўктіг
Көк пора ат турыпчададыр.
Ахсы аңайа тўс парған,
Арғазы халчайа тўс парған,
Ат кирізі пол парыбысхан,
Аран-чула ат турыпчададыр.
Ах өрге ибнің алтынзархы хыринда
Ах торғынаң тартхан ах пайзаң иб турыпчададыр.
Албынчы алып ах пүүрнің үстүнең тўс килді.
Ай үлгүзі алтын меспекнең
алып ах пүүрні игөбіскенде,
Ах хуу тайах пол чөрібіскен.
Ах хуу тайағын тайанып,
Аалны көре ин тўскен.
Улуғ аалны аралы килді,

Ах өргөсө чидіп, кіріп килді.
Кіріп килзе, алтын чағалығ кип кис салған.
Хамахтаң пасти ағарып,
Хыр саап парған хан кізі одырчададыр.
Албынчы изен сала изен тіп,
Алтын сірееге одырыбысхан.
Чыхчодаң пасти хыр саап парған иней кізі,
Алтын столын тартып, ас-тамағын турғызып,
Албынчыны одыртып, аарлап-сыйлап одыр.
Хан кізі чоохтап одыр:
– Хайдағ чирде чирліг полдың,
Ноо сугда суглығ полдың?
Адаң-іцең кем полды,
Адың-солаң ноо полды?
Албынчы: «Я, – тидір, – чон хынмаан
Хулатай адалығбын,
Үзүт Арығ іцеліг – аттаң чазағ
Албынчы мин полам».

Хан кізі чоохтап одыр:
– Я, хулах хысха даа полза, Хулатайны исчеңмін.
Албынчы чоохтап одыр:
– Пу чирде чуртапчатхан ноо теен хан,
Ноо теен пиг полдың?
– Я, – тидір, – Кілің Ханмын,
Пу чөрчеткен Кілің Торғы абахайым,
Ар чалғыс палабыс Кілің Арығ пар.
Албынчы алтын столын ідіп, тур киліп,
Пөрік-мелейін холтығына хыстып,
Кілің Ханның алнына турып,
Кілің Арығ хызын худалап тур:
– Адам-ічем чирінең
Айланып мин сығарда,
Хызыл киик мағаа урунза,
Атарға тіп сыххабын,
Хыс пала мағаа урунза,
Аларға тіп сыххабын.
Хызыл киикті хыр азыра атып килдім,

Саасхан-хусхунға той идіп,
Пу чуртха амды читтім.
Хыс паланы пу чуртта көріп,
Арға чонға той идерге сағын турбын –
Кілің Арығ хызыңны
Чахсынаң пирерзің ме,
Чабалнаң пирерзің ме, Кілің Хан, – тіп турадыр.
Хан кізі Кілің Хан
Ирнің чахсызы Албынчыны көріп,
Хорых турадыр, чалтан турадыр.
Изебі чох улуғ алып чадыр Албынчы,
Кілің Хан, анда чоохтап турадыр:
– Одыр, Албынчы, чахсы чоохтассабыс,
Кілің Арығ хызымны,
Пирзе, пиріп тее ізем.
Ир күлүгі Албынчы, аннаң айлан киліп,
Алтын сірееге одырыбысхан.
Кілің Хан, ах өрге ибдең сығып,
Арғал чонына хыйғылаан:
– Арғал чоным! Улуғ той ползын!
Кілің Арығ хызымны аттаң чазағ Албынчаа,
Күрезерге күзім хаппин,
Сөлезерге сөзім читпин, пирибістім, – тидір.
Арғал чон улуғ той тимнебіскен,
Улуғ чырғал салыбысхан.
Улуғ той полыбысханда, Албынчы,
Ах өрге ибдең сығып, Кілің Арығның
Ах торғынаң тутхан ах пайзаң ибіне кіріп килді,
Кіріп килзе, Кілің Арығ, аринча сіліг хыс, чадыр.
Изеннезіп, минділезіп Албынчы
Алтын сірееге одырыбысхан.
Че аннаң аңдар улуғ той,
Улуғ чырғал полчададыр.
Хыстың тойы ол туста
Хысха полчаң полтыр,
Алты-читі күн пазында,
Той тоозылып, толай чон тарады.

Албынчы анда чөрерге, нанарға тіп одыр,
Пу ікөлең анда тимненібістілер.
Кілің Хан Кілің Арығ хызына
Көк пора адын, мўніп ал тіп, пирді.
Албынчы чоохтап тур:
– Кілің Арығ хызың, мин чазағ парзам,
Ол аттаң чазағох парзын.
Албынчы Кілің Арығ абахайынаң
Аттаң чазағ чөрібісті.
Кілің сынны азып, тўс парыбыстылар,
Ах чазаа тўскенде, Албынчы чоохтап тур:
– Алған кізім, Кілің Арығ, көрдек тігіні:
Тигір төзі чирде кичім улии хара пулут
Сығара анда чачырады.
Кілің Арығ, андар айланып,
Харап көріп турғанда,
Албынчы, алтын меспекті ізебінең сығарып,
Ах хуу тайахты игебіскен –
Алып ах пўўр тура тўскен.
Кілің Арығ айлан килзе,
Хайдар-хайдар алып ах пўўр турыбыстыр.
Чочып, хорых турадыр.
Албынчы алып ах пўўрге алтаныбысхан,
Кілің Арығ абахайын усхастырып,
Ай ўлгўзі алтын меспекнең нїткезїнең игебіскенде,
Алып ах пўўр, халых тастап, ойлап сыххан.
Албынчы алтын меспекнең игеп одырза,
Ала харахха нїме көрїнмин одырадыр,
Азыр хулахха нїме истїлбїн одырадыр.
Алып ах пўўр, кирїлїп-сўўлїп,
Ойлап одыр ол чирлерде.
Толғалып аххан улуғ суғларны
Көп кїзе тўзїп одырадыр,
Тоғыр турған улуғ сыннарны
Көп аза тўзїп одырадыр.
Ирнїң кўлўгї Албынчы
Көгїн көглеп одырадыр,

Брын ырлап одырадыр.
Арғал чаттың чирлері
Ағылдаң ырах халып одырадыр,
Адазының аарлығ чиріне
Сабыл килчедір пўўр-кўлўк.
Илнің чаттың чирлері,
Истең ырах халып одырадыр,
Іезінің сіліг чиріне
Сабыл килчедедір Албынчы.
Хайзы-хайзы ыраххы чирде
Чирнің пөзігі Тастығ сын
Анда көрініп турыпчададыр.
Алып ах пўўр, чилбігей хус чіли,
Чилбей килчедедір ол чирде;
Чаған наңмыр чіли сўўліп,
Читіре ойлады Тастығ сынға.
Чирнің пөзігі Тастығ сынға
Тілін тоғыр ызырынып,
Тebініп, сегіріп сығара ойлаан.
Арғалығ сынға харахха сығара ойлап,
Алып ах пўўр анда тура тўскен.
Алып ах пўўрнің ўстўнең тўскенде,
Албынчы чоохтап тур:
– Алған кізім, Кілің Арығ, көрдек тігіні:
Тигір төзінде хара пулут сығара чачырады.
Кілің Арығ, айланып, аны көріп-харап тур.
Анаң, айлан килзе, алып ах пўўр чоғыл,
Албынчы ах хуу тайах тайан салған турча.
Улуғ аалға анда ин тўскеннер.
Ах өрге ибнің алнында, алтын чечпе төзінде
Сай хара ат анда турчададыр.
Ағаа чидіп килгенде, Тўн Хара
Ах өрге ибдең сығып килген,
Удур пас киліп, изен-минді тіп тур:
– Абый харындас, Албынчы, сині сағып турбын,
Ікі тойны піріктіріп, улуғ той саларға.
Тўн Хара арғал чонға хыйғы салды:

– Арғал чоным, улуғ чырғалны пүдіріңер,
Улуғ той амды ползын!
Кілің Арығ алынча ах пайзаң иб пүдіріп,
Ах пайзаң ибге анда кірділер.
Улуғ той, улуғ чырғал анда пол тур,
Улуғ тойда, улуғ чырғалда
Улуғ алыштар араға ізіпчедедірлер.
Алты ханаттығ ах ой аттығ Алтын Теск,
Хулатайнаң, Ұзұт Арығнаң хорығып,
Пуох чирге чөр килтір;
Позының малынаң, поэның чонынаң
Арон пөлік чуртапчаттыр,
Тойдох араға ісчедедір.
Тоозылбастағ улуғ тойда
Толай аймах чоны
Тоозазы чыылызып парған,
Толғалызып, көглесчедедір.
Түгенместег улуғ чырғалда
Түгеде чоны чыыл парған,
Чырғап, сарнас турадыр.
Түгенместег улуғ чырғалы
Читі айға чидін парған,
Чыылып парған арға чоны
Чырғабох турлар пу тойны,
Тоозылбастағ улуғ тойлары
Тоғыс айға чидіп парған.
Тойы-пайы тоозыл турадыр,
Толай чоны тарапчададыр,
Хазандағызы хахталчададыр,
Халых чоны тарапчададыр,
Типсидегізі тоозылчададыр,
Тооза чоны тарапчададыр.
Тойда іскен улуғ алыштар
Тохтабин ізіпчедедірлер.
Той даа тоозыл парғанда,
Толғалазып, көглесчедедірлер.
Хулатайның Алып Хан Хыстаң

Пір хыс пала төрөөн полтыр.
Хыстың синіне чит парыбысхан
Ады-солазы Хан Чачах хыс,
Кілің Арығнаң хада чуртапчадыр.
Алыптар араға ізіп ам даа
Улуғ аалның аразында ааллапчададырлар.

* * *

Пір күн хараағы түн пол парғанда,
Хан Чачах хыс чоохтап тур:
– Кілің Арығ нигечің, улуғ аалның аразында
Ооллар, хыстар чыыл парыбысхан,
Улуғ ойын полчадыр;
Улуғ ойынға сүмекчіннең хада чөр килибіс?
Кілің Арығ чоохтап тур:
– Иркем-кинчем, Хан Чачах,
Пүүңгі күнде парба.
Хан Чачах чоохтап тур:
– Кілің Арығ нигечің, үр чөрбеспіс,
Сағамох килербіс.
Кілің Арығ: «Че үр чөрбес ползар,
Чөр килінер зе», – тидір.
Хан Чачах сүмекчіннен, тимненіп, сых чөрібістілер.
Олар улуғ ойынға сыххан соонда,
Кілің Арығ одырчатханда, ізік азылыбысхан –
Хан Чачахнаң сүмекчін нандыра кір килділер.
Кілің Арығ: «Ойынға ноға парбадыңар?» – тіп сурча.
Хан Чачах нандыр тур:
– Кілің Арығ нигечің, парарға даа
хынминыбыстым.
Улуғ ойынға парғанча, Албынчы абаамның
Ах хуу тайағын паза ай үлгүзі меспегін көрерчікпіс.
– Эк, иркем-кинчем, Хан Чачах,
Чарир ба, чарабас па нимені
Хайди көрербіс, – тіпче Кілің Арығ.
– Кілің Арығ нигечің,

Хайди пол парар көргөннең, – тидір Хан Чачах,
Көріп алзабыс, сал саларбыс орнына.
Кілің Арығ пас частығын көрібізіп,
Айлан киліп чоохтап тур:
– Экей, иркем-кинчем, Хан Чачах,
Чарир-чарабас нимені көрерге хын турзың,
Тохтат таа салбачаң ма көрбин!
– Кілің Арығ нигечің, хорыхпа,
Көріп алзабыс, сал саларбыс.
Кілің Арығ пас частығын көдірібісті,
Ах хуу тайахты паза пір сари ай үлгүзі,
Пір сари күн үлгүзі алтын меспекті сығарып алды.
Хан Чачах хыс хольна алып көрді
Алтын меспекнең ах хуу тайахты.
– Че, Кілің Арығ нигечің, көрдібіс,
Ам орнынзарох сал сал, – тіпче.
Кілің Арығ пас частыхтың алтына салып,
Пас частығын түзірібісті.
Хан Чачах хыс чоохтап тур:
– Че, Кілің Арығ нигечің, узааңар.
Хан Чачах хыс Кілің Арығ нигечізінен
Узирға пір төзекте чадыбысты.
Иди чадыбысханда, Кілің Арығ узубысты.
Хан Чачах хыс тур килді,
Сүмекчін турыбох килген –
Хан Чачах хыс Хара Нинчі пол парған,
Сүмекчін Очы Сарығ пол парған.
Ах хуу тайахты, алтын меспекті
Пулар алып алған полтырлар,
Кілің Арығ аны оңнабин халтыр.
Ах хуу тайахтың орнына
Хуу хорбахты сұх салтыр,
Алтын меспектің орнына
Түк меспек сұх салтыр.
Хара Нинчі хыстаң Очы Сарығ хыс
Ах өрге ибдең сых чөрібістілер.
Хараағы түнде Очы Сарығ хыс чоохтап тур:

– Алып төреен Албынчы ачырған халзын пу чирде,
Алған кизізі, Кілің Арығны, чох ит салааң.
Күлүк төреен Албынчы ізирген халзын пу чирде,
Алған кизізі, Кілің Арығны, өдірбізең, – тіп тур.
Хара Нинчі хыс: «Өдірбізеңөк», – тіп турадыр.
Ах өрге ибге наңдыра айлан кірділер.
Хан Чачах хыс ойынға парарда,
Очы Сарығ хыстаң Хара Нинчі хыс
Ах өрге ибні тыңнап чөрген полтырлар.
Хан Чачах хыс сүмекчіннең хада
Ах өрге ибдең сығып, ойынға парыбысханнарында,
Очы Сарығнаң Хара Нинчі,
Хан Чачах хыстаң сүмекчінге хубулып,
Анаң кірген полтырлар.
Кілің Арығ оларны пілбин халтыр,
Че амды Кілің Арығ узупчададыр.
Хара Нинчі, аның хыринзар пас киліп,
Узупчатхан Кілің Арығның ахсына,
Ала чылан польп, кір чөрібіскен –
Кілің Арығ абахай чатхан чирінде,
Азах-холын кире тебініп, өл чөрібіскен;
Ала чылан аның ахсынаң сыхты.
Хара Нинчінең Очы Сарығ анда
Ах өрге ибдең сыхтылар:
– Че, амды Албынчы ачырған халар, – тісчелер,
Хара түлгү польп Хара Нинчі,
Хуу пүүр польп Очы Сарығ,
Күннің кірізі чирні көре, ойлап парыбысханнар.
Олар парыбысхан соонда,
Хан Чачах хыс сүмекчіннең
Улуғ аалның аразынча
Улуғ ойыннаң ойлас килділер.
Ах өрге ибге чидіп, кіріп килгеннер.
Хан Чачах хыс Кілің Арығ нигечізінің
Хойнына кіріп чадыбысхан.
Хан Чачах хыс Кілің Арығ нигечізін хучахтабысса,
Прай ла тооп парыбысхан чатча.

Хан Чачах: «Кілің Арығ нигеңің,
Ноға піди тооп парғазың?» – тіп турадыр.
Кілің Арығ тапсабады.
Хан Чачах: «Кілің Арығ нигеңің,
Хайди тың узубысхазың?» – тіп, чайхабысхан.
Кілің Арығ прай позы хатып партыр.
Хан Чачах хыс хорых парған,
Тура сегіріп, орлап, сығара ойлады.
Улуғ аалны арали ойлаза,
Улуғ алыптарның сағбазы пір дее чирде чоғыл.
Улуғ аалның узына читіре ойлады –
Пір деебк ниме чох полды.
Аалдаң арон чуртапчатхан
Алтын Тесктің аалына читіре ойлады.
Алтын Тесктің ах өрге ибінде алыптар,
Анда көглезіп, анда сарназып турадырлар.
Хан Чачах хыс ах өрге ибге кіріп килзе,
Алыптар изірглеп парған, араға ізіп,
Көглезіп, сарназып турадырлар,
Пастары пірікклеп парған улуғ изіріктер.
Алып Хан Хыс ічезі изірік, азах үстүнде турып,
Алыптарнаң көглен-сарнап турадыр.
Алып Хан Хыс Хан Чачах палазын көр салды.
Ырын ырлап, көгін көглен,
Хан Чачах палазын көре,
Читіре пастыр киліп, чоохтап тур:
– Иркем-кинчем, Хан Чачах, хараағы тўнде
Хайдар син ойлап чөргезің?
Хан Чачах хыс чоохтап тур:
– Іче кізі, Алып Хан Хыс,
Мындағ ла ниме полар ба:
Кілің Арығ нигеңім, пўкўлесе тооп,
Прай хатып парған.
Алып Хан Хыс, аны ла икенде, тура салған,
Албынчының алнына пас парып, чоохтап тур:
– Иркем-кинчем Албынчы, хомай хабар полды:
Кілің Арығ, алған кізің прай тооп,

Прай хатып парған, – тидір.
Албынчы, одырған чирінен тура сегіріп,
Сығара ўкўс салған,
Албынчының соонаң парчазы ойласты.
Албынчы ах өрге ибіне читіре ойлап, кір килді;
Пас частығын көрібіссе,
Ах хуу тайахтың орнында хуу хобырах,
Алтын меспектің орнында тўк меспек.
Аннаң айланып, Албынчы алған кізізі
Кілің Арығны тут көрзе – өліп партыр.
Албынчы, пас парып, алтын сіреге одыра түскен.
Анда одырып, ачырған турадыр;
Алыптар анда кіргледі.
Албынчы чоохтап тур:
– Че, абый харындас Тўн Хара,
Кирткен итгі ам чіп халарға кирек,
Улуғ пістің чуртыбыс ам уналчадыр,
Халын пістің чуртыбыс ам талалчадыр.
Хумартхы чооғын Албынчы ам чоохтаан:
– Че амды піске өлер-парар күн читтір.
Албынчы, сай хара аттығ Тўн Хара,
Алты ханаттығ ах ой аттығ Алтын Теск,
Алып Хан Хыс араға істілер.
Алты күннің пазында,
Пулар іди чоохтас турғанда,
Чирнің ўстў чайхалыбысхан,
Хайзы-хайзы ыраххы чирде
Хатығ туйғахтығ аран-чула аттар,
Тігірезіп, ойлас килчеткендег.
Ырах тігіреен аран-чула аттар,
Чағын тігірезіп, сабылып одырлар,
Хатығ табыстығ алып кізілер,
Чағын сарназып, көглес килчелер.
Чирнің пөзігі Тастығ сынның
Аархы сарина аран-чула аттар
Читіре ойласхандағ поладыр,
Сегірізіп, сығара ойласчададырлар.

Тастыҭ сынның үстүне,
Сыҭара ойлас киліп,
Тура түскеннер аран-чула аттар.
Алып кізі, хыйғы салып,
Тапсап чоохтапчададыр амды:
– Ададаң пірге сыххан
Абаа кізі Албынчы, – тидір, –
Аданың аниин алызарға килдім,
Іченің аниин үлезерге килдім,
Айланып сых көр амды!
Ирнің күлүгі Албынчы,
Алтын хаалказын азып,
Хоҭдайта көр турадыр.
Тастыҭ сынның үстүне
Изебі чох улуҭ алыштар
Анда сыххлап килген турчалар.
Оңнап-сынап көр турза Албынчы,
Тоғыс хулас сынның хара хула атха
Алтан салған адазы Хулатай килібістір.
Аның хыринда турыпча хости
Пилтір атха алтан салған алып кізі:
Хас-хацанда Алтын Ханның чирінде өдірткен
Чил Хара хыстың палазы Пилен Тара
Аның хыринда турчадыр.
Пір сари ах хар осхас ах ой түктіг,
Пір сари төдір тас хара түктіг атха
Алтан салған хыс турча.
Пір сари чирдең хара сырайлығ,
Пір сари хардаң ах арығ сырайлығ;
Пір сариндағы сазы алтын-күмүс осхас,
Пір сариндағы сазы ала чылан осхас сүрместіг,
Пір холының тырғағы
Алтын осхас поладыр,
Пір холының тырғағы
Айҭах тырғахтыҭ поладыр.
Албынчы, көріп, піліп тур:

Хыс пала – Хулатайнаң Ызүт Арығ ічезінең төреен
Ада-ічеден пірге сыхханы.
Ирнің күлүгі Албынчы амды,
Аннаң айланып, ибіріл тур,
Тоғыс мархалығ ах хуус хуйахты
Иреп-толғап кис турадыр,
Ай үлгүзі саадахты,
Алты сари тартып, хурчан турадыр.
Ағар чааға кисчең ай үлгүзі пөрігін кизіп,
Ах пайзаң ибдең айланып сых килді Албынчы.
Ирнің күлүгі Түн Хара
Тимін сала тимнен салған
Сығыбох килген ах пайзаң ибдең.
Аттаң чазағ Албынчы
Арғал чонын арали,
Тастығ сынны көре, айлан килчедедір.

«Чирлер көрерге чорых». Асочакова Дарья, 10 кл. (2017).
Асхыс аймағы, Калининдегі ортымах школа

Ирнің күлүгі Түн Хара
Сай хара атха алтан салган
Албынчының арт соонаң
Пахыда пастыр килчедедір.
Арон-пөлік чуртапчатхан
Ах ой аттың Алтын Теек,
Алты ханаттың ах ой атха алтанып,
Тастың сынны көре, айланып килчедедір.
Чирнің пөзігі Тастың сынға,
Идек паза, үс алып,
Ибіріліп-айланып, сығып килирлер.
Тастың сынның үстүнде
Алып кізілер сағып турғлапчададырлар.
Тастың сынның үстүнде турған
Хыстың күлүгі тапсап тур:
– Ададаң пірге сыхханым,
Албынчы абаачаам,
Ададаң хада сыххан
Хан Чачах туңмаңны
Пирерчіксің ме поэыма?
Арға чонны аралы чөрзем,
Ададаң пірге сыхханым тің,
Хоғдыр чөрерчікпін арт-соомча.
Чир пөзігі Тастың сынның
Ортолығ тусха чидіп килген
Ирнің күлүгі Албынчы,
Тура түзіп, чоохтап турадыр:
– Нымырт хараам соолбаанда,
Умах пазым чатпаанда,
Хан Чачах туңмамны
Чир пирбеспін, Хочын Арығ, мин сағаа.
Чирнің пөзігі Тастың сынға
Сыххлап килділер үс алып.
Аран-чула аттарынаң
Түзе сегірісклеп турадырлар
Изебі чох улуғ алып-күлүктер.
Удур-төдір ойлас киліп,

Урунызып турлар күлүктер,
Улуғ тағлар урунызыпчатхандағ поладыр.
Ас пилдең хабызып полбин,
Хыпланызып турлар алыптар,
Ээк-пастаң тартызып полбин,
Сүстігіс чөрлер күлүктер.
Хулатайнаң Түн Хара хабызыбысхан,
Пилтір аттығ Пилен Таранаң
Алтын Теек тартызыбысхан,
Хочын Арығнаң Албынчы – ікі харындас,
Хабызып, тартыс чөредірлер.
Идек сабызып, күлүктер
Ибірілізін турадырлар,
Көдірілбестег көк тубан,
Идек алтынаң ораалып, чайыл турадыр;
Азылбас-парбас ах тубан,
Азах алтынаң ораалып,
Ах чазыларға чайыл турадыр.
Оңар-тискер нанназып,
Тастазып турадыр алыптар,
Чирнің пөзігі Тастығ сын,
Орнында тур полбин,
Олаңнас турғандағ поладыр.
Ах тубан ораал турза,
Айның харағы тулғал тур;
Көк тубаны чабыла парза,
Күннің харағы хызар тур.
Тағлығ чирлері талал тур,
Талай суғлары салғыл тур.
Тастығ чирлерні тали пас турадырлар,
Сынның чирлерні изи пас турадырлар.
Хазыра-пүге алыптар амды тартызып,
Хазыра-торбах пуғалар чіли,
Мустазып чөріпчедедірлер;
Ээ-пүге тартызып, күлүктер,
Улуғ асхырлар чіли, сыңыразып турадырлар.
Олар тудызып, ол чирде

Он ікі күнге сығысчададыр.
Он ікі күннің пазында
Чирнің үстү ыылап киледір,
Тигірниң паары соолап киледір.
Хайзы-хайзы чирде амды
Көгдең артых көг истілген,
Ырдаң артых ыр истілген.
Хайзы-хайзы ыраххы чирде
Ўс азахтығ хара пии, ойлап,
Сабылып, тигіреп килчедір пу чирге;
Ўзүт Арығ абахай, көглеп-сарнап,
Сабылып одыр пу чирге.
Ўс азахтығ хара пии
Тастығ сынға читіре ойлап турадыр,
Ўзүт Арығ абахай амды,
Ўс хулас ала чылан хамчызын пулғап,
Сарни-көгли сыххан пу сынға.
Тастығ сынның үстүнде
Ўс азахтығ хара пии тура түскен,
Ўзүт Арығ аттаң түзе сегірген.
Улам хорғыстығ, улам чіксістіг;
Ўс ала чылан сүрмезі азырайыс тур,
Харах аразы харыс читпестег,
Хулах аразы хулас читпестег,
Хозан тістіг, хой харахтығ,
Чирдең хара сырайлығ.
Ўс айланып, ўс ибіріліп, Ўзүт Арығ
Улуғ алыштар тудызыпчатхан чирге,
Көгли-сарни, чидіп килген.
Алған кізізі Хулатайнаң тудысчатхан
Түн Хараа читіре көглеп килді.
Ўс хулас хамчызын көдір киліп,
Ўс айланып, Түн Хараны сапты.
Ир-чახсының көксіне
Ўс хулас ала чылан хамчыны
Ўс сари саап тартханда,
Түн Хараның көксі саңай үзілді,

Түн Хара, ачиин тартып, хысхырып,
Аарын тарта өстөп, анда өл чөрібіскен.
Аннаң айланып, Үзүт Арығ,
Ала чылан хамчызын пулғап киліп,
Алтын Теекті сапхан.
Көксіне үс сари саап тартханда,
Алтын Теектің көксін үзөк тартхан –
Алтын Теек, хысхырып, өл чөрібіскен.
Аннаң айланып, Үзүт Арығ,
Ала чылан хамчызын пулғап,
Көгін көглеп, ырын ырлап,
Айлаптанып, ибіріл килчедедір.
Паарынаң сыххан палазын – Албынчыны –
Көксінен үс сари саап тартханда,
Күме хуйахты саңай үзе,
Халын итке читіре тартхан.
Ікінчизін тартханда, халын идін тобыра тартып,
Хатығ сөөкке читіре тартхан.
Үзінчизін тартханда, көксін үзе тартхан.
Албынчының көксі Тастығ сынның үстүнде,
Инеліп-чобалып, өл полбин одырыбысхан.
Хочын Арығ туңмазы, Албынчы абаазын көріп,
Арығ-сіліг сари, айап, харах чазы ах турадыр;
Чирдең хара сырайлығ сари, өдіріп,
Чатырыбызарға сағын турадыр.
Үс азахтығ хара пиіліг Үзүт Арығ,
Үс хулас ала чылан хамчызын чоғар көдіріп,
Анда пулғап, үс хати хыйғы салды:
– Пістің мөрий полды, – тіп турадыр, –
Чирнің үстүнде ханнаң улуғ хан піс поларбыс,
Пигдең улуғ пиг амды піс поларбыс!
Чирнің үстүнде чуртапчатхан хан-пиглерні
Позыбысха холға аларбыс!
Хан Мирген улуғ чуртын позы унатчададыр,
Халын чуртын талапчададыр.
Алып Хан Хыс хазып тизібістір.
Алыптар, аттарына алтанып,

Улуғ аалға ин түскеннер.
Улуғ полған чуртгы анда унат турадырлар,
Хадарғанда малны анда сўріп турадырлар.
Улуғ асхырлар, өөрін сўрдірбин,
Улуғ алыптарға удурлазып, ойласчададырлар,
Улуғ алыптар улуғ асхырларны
Ухнаң атхлап өдірчедірлер.
Улуғ пуғалар, інек-малны сўрдірбин,
Улуғ алыптарға удурлазып, мустас турадырлар;
Улуғ алыптар улуғ пуғаларны
Хылыснаң кисклеп өдірчедедірлер,
Хадарған мал, халых чон халайып чөрібіскен;
Тастығ сынны азыра сўрділер.
Албынчының көксі Тастығ сынның үстүнде
Өл полбин, анда инеле, анда чобала халды.
Хочын Арығ хыстың пір сари чўрегі,
Албынчы абаазын көріп, ачырғанып,
ирт чөрібіскен,
Пір сари, чир айабин, өлзін тіп сағын парадыр,
Хара сағызы азын парыбысхан.
Хадарған малны, чонны,
Кўннің кірізіне көре, сўр парыбыстылар.
Чол чит полбас кирі малларны
Чоо сапхлап парчададырлар;
Чол чит полбас кирі-хуру кізілерні,
Ағастың салаазын ээ тартып,
Ээгінең ілглеп, чоғар тартырғлап сал парчалар.
Че Тастығ сынның үстүнде
Албынчының арығ тыны үзіліп,
Ачиин тарта хысхырып, аарын тарта өстеп,
Анда өліп, анда чадып халды;
Хабырғадан, киліп, хайызығ пирер
Харындас-туңмазы паза чох полған,
Тустан, киліп, турызар
Чағын туғаны паза чох полды;
Алтын осхас сөөктері Тастығ сыннда,
Айға часталып, чадыбысхан,

Күмүс осхас сөөктері, күнге сусталып,
Анда көрүнүп, анда чадыпчададыр.

* * *

Нинче-де күн полып, ханча-да ай ирткенде,
Хайзы-хайзы чирде ат пазынча арыг көок хус,
Чарып, палыңнап, учух киліпчедедір.
Тастыг сынның үстүне ат пазынча
Арыг көок хус одыра түскен.
Пір сілігінбізіп, от отахта чуртачаң
Чарых Көөк тура түскен.
Алыптарның сөөгін көріп,
Харах чазын хан ит турадыр,
Харых суун пус ит турадыр.
Ах от пазын, көк от пазын, пүре хаап,
Пүре тут турадыр.
Кізі тіргісчең от ол туста
Көп полчаң полтыр.
Имнең артых им идіп,
Өліп парған алыптарны имнеп-томнап чөредір.
Усхан от тамыл турғандағ,
Хатап төріп, хатап пүдіп парғандағ,
Өліп парған алыптар анда турғаннар.
Асхан хус чіли мастазып,
Арған ат чіли кістезіп,
Анда изеннезіп, анда минділес турлар.
Чарых Көөк хыс, харах чазын хан идіп,
Харых суун пус идіп,
Сыхтап-орлап турадыр:
– Иркем-кинчем Албынчы, күзөк полдыңар поэма,
Чалбах минің наныма чадыг пирбедер,
Чаралыг минің хараама уйғу пирбедер.
Усхан одыңар тамызыбыстым,
Өлген поэңарны тіргізібістім.
Паза піди чуртабанар,
Паза піди чобалбанар,

Паза пу чуртха кил полбаспын.
Ээн чуртха анда иніп,
Өліп парған Кілің Арығны тіргізібіскеннер.
Усхан от, тамылып, өлгеннер тіріл парғанда,
Алып Хан Хыс анда читті.
Чарых Көөк хыс ир палғачан сарығ хайыс пирді:
– Че, Албынчы, пу хайысты тастабыссаң,
Хайдағ даа улуғ алыпты пүре тудып,
Пүре хаап парып, хол-азағын палғабызар.
Күн кірізі чирге чидіп парыбысхан
Ўзүт Арығ ічеңні тудып алзаң,
Минің чооғым ис, көр, чир дее өдірбессің,
Чирнің үстүнде чуртапчатхан чонда
Ічезін өдірген ниме чоғыл:
Хара даа сағыстығ полза,
Ўзүт Арығ синің ічең полар.
Чир дее өдірерге чарабас.
Азағынаң холына інек улииндағ хара тас палғап,
Хара талай суға түзірібізерзің.
Ўс азахтығ хара пиині өдірібізерзің.
Адаң Хулатайны тудып алзаң,
Чирох өдірерге чарабас.
Чирнің үстүнде адазын өдірген ниме чоғыл,
Хол-азағын палғап, хара хула аттың
Хузуруғына палғап, хара хула атты чидініп,
Хара сынның үстүне сығып килзең,
Хара сынның үстүнде тоғыс хулахтығ
Улар хазанда хара чух хайнап турар,
Хулатай адаңны хара чухха кире тастирзың.
Ўзүт Арығ ічең ағар чааға алып чығбин,
Ағар чааға ниме тимнебеен полар,
Че паза тудысчаң-чааласчаң ниме чох полар.
Улуғ чуртын унадарзың,
Халын чуртын талирзың.
Чирнің үстүнде читон ханның чуртын талап,
Малын, чонын ол чирге сүр парғаннар.
Че чирліг ханны чиріне позыдарзың,

Суғлығ ханны сууна нандыرارзың,
Позыңның малын поэң чиріне сүрерзің,
Чир-сууна чидіп, чирнің поэігі
Кирім сынның төзіне чидерзің.
Хан хара суғ хан талай суғ полып ағар,
Халых чон Хан хара суғны хастада чуртир;
Алты азыр пастығ ах өрге ибде син чуртирзың,
Өкіс хулунны ат өскіерерзер,
Өкіс олғанны ир өскіерерзер;
Ады чох кізее ат мүндіріп,
Кибі чох кізее кип кизіріп чуртирзар.
Чарых Көөк хыс пір сілігінібіскен,
Ат пазынча арығ көөк хус полып,
Ханат саап, учух парыбысхан.
Ыраххы чирде тапсап парыбысхан:
– Че, паза өлбеңер, паза пу чирге килбеспін.
Албынчы чоохтап тур:
– Че, пар көрим, алты чылға читіре
Сағып чөрерзің, алған кізім Кілің Арығ,
Алты чылдаң азыбыссам,
Азып халды тіп сағын чөрерзің.
Читі чылға читіре сағып чөрерзің.
Абый харындас, Түн Хара,
Читі чылыны иртібіссем,
Иртіп халды тіп сағын чөрерзің.
Минің соомнаң сүрізіп чир парбассың.
Албынчы пір сілігінібіскен, хуу пүүр полып,
Күн кірізі чирні көре, чортыр парыбысхан –
Чирі пасха суға сабылған,
Суу пасха суға сабылған,
Төңіс талай суға сабылған –
Төңіс талай суғның хыри чирде
Чуртабааннар полтыр.
Аннаң андарох иртіп парыбыстырлар.
Чол чит полбас кирі малларны
Чоо сапхлап парыбысхан полтырлар,
Чол чит полбас кирі-хуру кізілерні,

Ағастың ээк салаазына ээ тартып,
Ээктең ілгеп парыбыстырлар;
Аны көріп, Албынчы ачырған парчадыр.
Ноо-да чирге сабылғанда,
Хара сынның үстүне сығара ойлап,
Харап-көріп турыбысхан:
Хара талай суғ ағып парыбыстыр,
Саны чох чон ол чирде чуртаптыр,
Пөлігі чох хадарған мал чөріпчедедір;
Хара талайның хыринда кизек чазы.
Кизек чазыда алып ах пүүрге алтан салған
Хочын Арығ хыс турча,
Пилен Тара, алып кізі, андох,
Хара Нинчі хыс, Очы Сарығ хыс –
Прайзы, алып ах пүүрге алтан салып,
Алып ах пүүрні чөргіс полбинчалар,
Хан Чачах туңмазын
Хадох мүндіріп алтырлар,
Албынчы, пір сілігінібізіп,
Іріңніг тас оолах пол парған.
Хара сыннаң индіре кизек чазызар,
Хысхырып, абағырып, ырлап-көглөп парча.
Оларның хыринча инің, ырлап парча:
– Алып ах пүүрнің хайди чөргісчең амалын
Мин піледірбін, – тіп чоохтан парча.
Хочын Арығ хыс Тас оолахтың ырын ис салды:
– Тас оолаам, пееер кил! – тің, хыйғылап тур.
Тас оол айлан килген.
– Ниме тіп ырлап, ниме тіп көглөп парчазың?
Тас оол: «Я, чача кізі, – тидір, –
Алып ах пүүрнің амалын мин піледірбін».
Хочын Арығ чоохтап тур:
– Пілчеткен ползаң, сөлеп пирдек.
– Ай үлгүзі алтын меспекті минің холыма пирзең,
Сөлезе, сөлеп тее пирем.
Хочын Арығ Тас оолахты тобыра көр турадыр:
Тас оолах тіп көрзе, Тас оолах нимес осхас,

Нимес тіп көрзе, Тас оолах осхас полды,
Тас оолах, аны піліп, сизін турадыр,
Хатап пүргеніп, хатап сулған турадыр.
Хочын Арығ, танып полбин,
Тас оолах полар тіп сағыныбысхан.
Алтын меспегін, сығарып, пир тур:
– Че, Тас оолах, тут мыны,
Чарымын мин тудим, чарымын син тут.
Тас оолах алтын меспектің
Чарымдых сарин тут турадыр,
Чарымдых сарин Хочын Арығ тут турадыр.
Тас оолах чоохтап тур:
– Пирер ползаң, прай пир.
Хочын Арығ пирбин турадыр.
Іди полып турғаннарında,
Сарығ хайысты суурып тастабысхан –
Сарығ хайыс алыптарны прайзын,
Пүре тудып, палғабысхан.
Албынчы, сын поэзы амды тура түзіп,
Алтын меспегін ізебіне суғыбысхан.
Алыптарны сарығ хайыс пүре тудыбысханда,
Хан Чачах туңмазы ла тура халған.
Албынчы, ай чалбағы моладың суурып,
Алыптарны анда кискли парған,
Күлүктерні анда өдірглеп салды.
Анаң, айланып, Хан Чачах туңмазына чоохтап тур:
– Че, иркем-кинчем Хан Чачах,
Поэзыбыстың малынаң, поэзыбыстың чонынаң
Чирібіс-суубысха айланып одыр.
Албынчы улуғ аалны көре килчетсе,
Хара тас иб турча.
Хара тас ибнің алнында хара хула аттаң
Ўс азахтығ хара пии анда турчалар.
Албынчы, хара тас ибнің ізиин азып, кір килген:
Хулатайнаң Ўзүт Арығ іцезі
Алтын стол кистінде, араға ізіп,
Изіріктері улуғ одырчалар.

Ўзүт Арығ ічезі, көр салып, тура сегірді:
– Иркем-кинчем, Албынчы,
Пу чирге чидібөк килдің ме?
Паарымнаң сыххан палам Албынчы,
Тарынып, чидіп килді полар,
Істімнең сыххан иркем Албынчы
Өкпелен килді полар, – тидір.
Изірігі улуғ Ўзүт Арығ, Албынчыны көре, пас килді,
Аар сабылып, псер сабылып:
– Изен ме, минді бе, иркем-кинчем Албынчы, –
тіп турадыр.

Албынчы, сарығ хайысты ізебінең сығара тастап,
Ўзүт Арығ ічезінің хол-азағын, тартып, палғабысхан.
Албынчы Ўзүт Арығ ічезін, хаап,
Сөзіріп, сығар парыбысхан.
Хулатай, изірігі улуғ – көрбин халған,
Албынчы Ўзүт Арығ ічезін,
Хара талай суғны көре, сөзір кили;
Ўзүт Арығ ічезі орлап-сыхтап турадыр:
– Иркем-кинчем Албынчы,
Ўзүт Арығ ічезні өдірібөгизерзің ме?
Хара талай суға читір киліп,
Сарығ хайызын систіп алды –
Ўзүт Арығ ічезін, азах-холына
Інек улиинча хара тас палғап,
Хара талай суғның түбіне түзірібіскен.
Аннаң айлан киліп, Албынчы
Алтын чечпеде турыпчатхан
Ўс азахтығ хара пиинің пазын
Ай чалбағы молатнаң кизе сапхан,
Аннаң айланып, хара тас ибге кіріп килген.
Кіріп килгенде, адазы Хулатай көр салған,
Тура сегіріп: «Адай табаны ит табан, – тидір, –
Ўзүт Арығ алғанымны хайдар ит салдың?»
Удур пас килгенде, Албынчы сарығ хайысты
тастабысхан –
Хулатай адазының хол-азағы палғал парған.

Албынчы, адазы Хулатайны
Хара тас ибдең сығара сөзір киліп,
Хара хула аттың хузуруғына палғабысхан.
Хара хула атты чидініп,
Хара сынға сығып килген,
Хара сынның үстүнде тоғыс хулахтығ
Улар хазанда хара чух хайнап тур,
Хулатай адазын, хара хула аттың
хузуруғынаң систіп,
Көдір киліп, тоғыс хулахтығ улар хазанға
кире тастаан.

Хулатай анда, хысхырып,
Улар хазанда хайнап халды.
Хара хула ат, харах чазы хан польпы,
Харых суу пус польпы,
Хара хазанның хыринда турчадыр.
Албынчы аннаң айлан килзе,
Хара сынның үстүнде
Чир кіндігі чис обаа турыпчададыр.
Чир кіндігі чис обааны, хаап,
Бйғап-чайхап көдірібіскен –
Арғалығ Хара сынның арғазы
Ээлізіп турған чили пілдірді.
Чис обааны, суура көдіріп,
Ўс айландыра чөр киліп,
Тискер кире сасхан:
Чир үстүндегі пазын чирге кире сазыбысхан,
Чир алтындағы пазын чир үстүне турғызыбысхан.
Албынчы, аннаң айлан киліп,
Ўс хатап хыйғы салыбысхан:
– Мөрий мини полды, – тидір, –
Чонның үчүн Албынчы
Көп чобалды пу чирде,
Ўзүт Ханның халын чуртын
Амды талабысты Албынчы.
Чобалчатхан пу чонны
Чобағдаң азырдым пу күнде.

Чирліг ханнар, пу чирден
Чир-сууңарға парыңар.
Илнің үчүң Албынчы
Көп инеді пу чирде,
Ўзүт Ханның улуғ чуртын
Унадыбысты Албынчы.
Инеліпчеткен пу чонны
Инег-чобағдаң позыттым,
Суғлығ ханнар, пу чирден
Иб-чуртыңарға тараңар.
Позыңарның чоннарын, малларын
Сүрініп, тараңар пу чирден.
Ирнің күлүгі Албынчы
Іди чоохтап турғанда,
Ай Ханның хаты Ай Арығ
Айланып сыххан арғалығ сынның үстүне,
Анда тоғасты Албынчынаң:
– Изен-минді, – тидір, –
Иркем-кинчем Албынчы,
Инеліп чобал чөрчеткен позымны
Чир-суума апарып, читтірдек.
Албынчы, көріп, айап турадыр,
Ічезі осхас Ай Арығны көріп;
Тапсап-сөлеп турадыр:
– Че, Ай Арығ – іче кізі,
Малың, чоныңны чарып,
Минің чиріме читкейзің,
Минің чирімде чуртирзың.
Ай Арығ абахай:
– Иркем-кинчем Албынчы,
Ўзілбес-парбас тынның пол,
Ўребес-парбас чурттығ пол! – тіп,
Алғап-сулғап турадыр.
Хан кізі Хан Арған
Айланып сыххан Хара сынға,
Игір ағасты ишти халдыртып,
– Изен ме, минді бе, Албынчы,

Иркем-кинчем, – тiп турадыр.
Чир-суума позыдарзың ма
Алай позытпассың ма, – тiп турадыр.
Албынчы анда чоохтап,
Хатап сөлеп тур:
– Чирлiг кiзi чирiне,
Суғлығ кiзi сууна малы-чонынаң нанзын.
Ханнар-пиглер Албынчыны, алғап-сулғап:
– Алнында аалың ползын,
Аалдағызы сини ползын, – тiсчедедiрлер.
Ханнар-пиглер чир-суғларына
анда тарағлабысханнар.
Албынчы чис обааға пiчiк пазыбысхан:
«Позына iзенген ниме Албынчының чирiне
Ағар чаанаң парзын,
Позына iзенмеен ниме
Позының чирiнең сыхпин чуртазын.
Чахсы сағынып парған чахсылар,
Минiң чирiме чидiп килзе,
Чахсы польш айланғай чирiне.
Чабал сағынып чабал сағыстығ чабаллар,
Чабалланып килзе минiң чирiме,
Ах ханы чайылчатхай, арығ тыны үзiлчеткей».
Чис обааға iди пiчiк пас салып,
«Албынчы» тiп хол салыбысхан.
Аннаң айланып, Албынчы ах хуу тайағын
Алтын меспекнең игебiскен –
Алты хулас сынның алып ах пüүр
Анда тура түскен.
Албынчы алып ах пüүрге алтаныбысхан.
Алып ах пüүр, халых тастап ойлап,
Чир ортызы чирге читiре ойлаанда,
Хадарған малны, халых чонны
Хан Миргеннең Хан Чачах
сүрiп парыпчаттырлар.
Хан Миргеннiң ээк сағалы хурчаңаа
чит парыбысхан,

Ир кирізі пол парыбыстыр.
Албынчы, анда изеннезіп, минділезіп,
Хадарған малын сўре, халых чонынаң
Чирі-сууна айланчададырлар.
Чол чит полбаадағ кирі кізілер,
Чөр полбин, майылыбысса,
Албынчы, симіс малнаң соғып,
халдырып одырадыр,

Хона-тўне чидерзің тіп турадыр.
Чирі-суунда анда читкенде,
Чирнің пөзігі Кирім сыннаң
Хадарған малны, халых чонны азырыбысхан.
Хан хара суғ талай суғ полып ағыпчададыр,
Хастах пастығ час тайға,
Хадарған мал, халых чон пол парыбысхан;
Малға мал хозылған, чонға чон хозылған,
Пөгімі чох көп чон, пөлігі чох көп мал полды
ол чирде.

Алтын чечпеде сай хара ат,
Алты ханаттығ ах ой ат анда турчададырлар.
Алты азыр пастығ ах өрге ибге Албынчы,
Ах хуу тайағын тайанып, анда кірген.
Анда изеннезіп, анда минділес турадырлар.
Кілің Арығ алғаны, алтын стол тартып,
Ас пазынча ас-тамах турғызыбысхан.
Албынчы анда азыранчатханда,
Алып-кўлўктер анда чыылған.
Алтын Теек, Тўн Хара, Алып Хан Хыс
Паза Хан Мирген улуғ чоохха анда
тўсчедедірлер.

Олар іди, суулазып, чоохтас турғаннарында,
Кирім сынның ўстўне аран-чула ат,
сығара ойлап,

Улуғ аалға иніп тўскен осхас.
Ізік азып көрібісселер,
Хара хула аттығ Хулатай иніп тўс кили,
Ахсына ах хозан ызырын салтыр;

Ах хозан ызыр салған тіп көрзелер,
Ээгінің сағалы хурчаңаа чит парыбысхан,
Ағарта киіп парған полтыр.
Алтын чечпеге чидіп,
Хара хула атты палғаан, анда кіріп килген.
Изен-минді тіп, парчазынаң изеннезіп,
Алтын сірееге одыра түзіп,
Хулатай анда орлап салыбысхан:
– Кічігден киреенче чахсы чуртты
Чуртап полбадым, – тіп, орлап-сыхтап турадыр.
Хулатайны, алтын стол кистіне одыртып,
Аарлап-честеп турлар
Хан Арығнаң Алып Хан Хыс – ікі хаты.
Олар іди одырғанда, арғалығ сыннаң
Алып кізі иніп тўскен.
Албынчы, ізік азып, көріп турза,
Хас-хачанда ах чазыда урунған
Ах Ханның палазы – ах ой аттығ
Ай Мирген, – иніп, тўс килир.
Ізік чаабызып, Албынчы алтын сірееге
одырыбысхан.

Алтын чечпее чидіп, Ай Мирген,
Ах ой адын палғап, тоғыс тазор арағазын
тудына кірді.

Алтын стол үстўне турғызып,
Изеннезіп, минділезіп прайзынаң,
Араға урар ниме кілеен.
Абахайлар ала сара турғызыбысханнар,
Арачын азын Ай Мирген
Кўўледе-саалада урыбысхан.
Алтын чірче алып, араға сустып,
Хулатайның алнына тудып,
Хан Чачах хызын сурып, худа саап тур.
Хулатай: «Мин пілбеспін, – тидір,
– Алып Хан Хыс ібезінең сур».
Алып Хан Хысха айланып, сурын турадыр.
Алып Хан Хыс: «Мин пілбинчем, – тидір, –

Абаазы Албынчынаң сур», – тіпче.
Ай Мирген Албынчының алында араға тудып,
Хан Чачах туңмазын сурып тур.
Албынчы сағынып одырыбысхан:
– Ай Мирген ах сағыстың кізі,
Ах чазыда ах ой адына даа айабин,
Албынчыны айап, ах ой адына мўндірге хынған.
Андағ чახсы кізее пирбеенде,
Хан Чачах туңмамны хайдағ кізее пирем.
Албынчы, алтын чірчеліг азын алып, ізібіскен.
Албынчы чоохтап тур: «Синдег чახсы кізее
пирбеенде,
Хан Чачах туңмамны хайдағ кізее пирем».
Хан Чачах туңмазын Ай Миргенге пирип,
Улуғ той, улуғ чырғал анда салдылар.
Тоозылбастағ той полды, тўгенместег
чырғал полды,
Арғал аймах чоны тойда, чырғап,
хайнасчададыр.
Тоғыс күнге сығара тойлаанда,
Той тоозылып, толай чоны тараан.
Ай Мирген, Хан Чачах абахайын хоғдыра,
Анда айланып, чөр парыбысхан.
Пулар амды, чыылызып, хан орнына хан,
Пиг орнына пиг, хадарған малның ээзіне,
Халых чонның пигіне Албынчыны таптылар.
Албынчы хан орнына хан полды,
Пиг орнына пиг полды,
Халых чонның ханы полды.
Хадарған малның ээзі полды.
Ады чох кізее ат мўндіріп,
Кибі чох кізее кип кизірген.
Ырахтыға истілгенде, ыраххылар хорыххан
Албынчыдан.
Чағынғына сабыхханда, чағынғылар, көріп,
Хорыхты Албынчының тўн хара хула адынаң.
Хулатай, хара хула адынаң изерін алып,

Амды салып тур:

– Одың отта, хара хула адым,

Сууң іс, паза сині мўнмеспін. –

Хулатай, ай чалбағы моладын параанға чөлеп,

– Паза сині тутпасын, – тіп турадыр;

Тоғыс мархалығ хуйағын суурып,

Тоғыс аастығ ах тас сундуғына суғып,

– Паза сині киспеспін, – тіп турадыр.

Минің төлімде алып төрізе, ол кизер, – тіп,

Ойығы чох киптерін кизіп, ирізі чох астарын чіп,

Анда чырғап, чуртап халдылар.

Литературно-художественное издание

АЛБЫНЧЫ

Героическое сказание

На хакасском языке

Сказитель **Кадышев** Семен Прокопьевич

Редакторы: *Н. С. Чистобаева, Ю. М. Чаптыкова*

Технический редактор *О. П. Субракова*

Корректор *К. В. Кичева*

Компьютерная верстка *Л. Г. Топоевой*

Дизайн обложки *А. В. Иптышев*

Подписано в печать 20.11.20. Формат 60x84/16. Усл. печ. л. 7,32.
Тираж 150 экз. Заказ № 337.

ГБУ РХ «Хакасское книжное издательство имени В. М. Торосова».
655017, г. Абакан, ул. Щетинкина, 75-18н.

Отпечатано в типографии
ГБУ РХ «Хакасское книжное издательство» имени В. М. Торосова.
655017, г. Абакан, ул. Советская, 173.